Csicsmann László

Egyiptom: A Mubárak-rezsim liberalizációja és deliberalizációja

A 2009-es becslések szerint a 83 milliós lakosságú Egyiptom nemcsak az arab világ legnépesebb állama, hanem stratégiai elhelyezkedése, kulturális vezető szerepe és regionális befolyása révén meghatározó pozíciót tölt be a közel-keleti politikai folyamatokban. Egyiptom a nyugati elemzők által kvázi-demokratikusnak tartott köztársaság, amely szorosan együttműködik az Egyesült Államokkal, közvetít az izraeli-palesztin konfliktusban és segíti a terrorizmus-ellenes háború célkitűzéseit. Egyiptom és annak idén 81 esztendős elnöke, Hoszni Mubárak a Nyugat megbízható szövetségese. Mubárak immáron ötödik hatéves elnöki ciklusát tölti, és csak találgatások vannak arra nézve, hogy ki lesz az utódja a 2011-ben esedékes elnökválasztáson. Az egyik neves angol nyelvű folyóiratban közölt tanulmányának címében, Samer Shehata joggal teszi fel a kérdést: „Mubárak után Mubárak?".[1]

A legtöbb elemző, illetve egyiptomi állampolgár vagy politikus azon az álláspontón van, hogy mivel Mubárak nem nevezett ki alelnököt, aki halála vagy lemondása után esetlegesen átvehetné a hatalmat, így fiatalabbik fia, a technokrata beállítottságú befektetési bankár, az idén 46 éves Gamál Mubárak a hatalom legvalószínűbb örököse. Egyiptom ebben a tekintetben nem különbözik lényegesen az ún. szíriai modelltől, ahol 2000-ben Háfiz al-Aszad elnök halálát követően nem sokkal fia, Bassár al-Aszad került a hatalom élére. A hatalom öröklése (*taurísz asz-szulta*) az arab világ monarchiáin (Jordánia, Marokkó, Szaúd-Arábia) túl az autokratikus köztársaságok jellemzője is, hiszen Szíria és Egyiptom mellett a nemrégiben a puccs 40. évfordulóját ünneplő Líbiát, sőt Jement is ide sorolják.[2]

Az idősebb Mubárak pártja, a Nemzeti Demokratikus Párt (NDP) szerint valódi demokratikus reformokat hajtott végre 2005-ben, amikor módosíttatta a parlamenttel az alkotmányt. Fia Gamál Mubárak ugyancsak a demokratikus reformok és a gazdasági liberalizáció elkötelezett hívének tartja magát, és egyik legutóbbi interjújában arra utalt, hogy nem rokoni kapcsolatai, hanem érdemei alapján kívánja politikai karrierjét építeni. Ugyanakkor valamennyi beszélgetésben elzárkózik a hatalom öröklésének a kérdésétől.[3]

A tanulmány célja, hogy bemutassa az egyiptomi politikai rendszer fejlődését az 1952-es Szabad Tisztek forradalma, a Forradalmi Parancsnoki Tanács létrehozása óta. A politikai és gazdasági reformok elsősorban az Anvar asz-Szadat elnöksége (1970–1981) alatt időszakra jellemző nyitás (*al-infitáh*) időszakának az eredményei, amelyek egy kvázi többpárti struktúra bevezetéséhez, az egyiptomi-izraeli békeszerződés aláírásához, a Washingtonhoz fűződő viszony rendezéséhez, stb. vezettek. Az 1970-es évek iszlamista hulláma azonban jelentős kihívást jelentett az egyiptomi elnök számára, amely 1981-ben az életébe is került. Hoszni Mubárak kezdetben egy *modus vivendi* kialakítására törekedett a mérsékelt Muszlim Testvérekkel, ugyanakkor ragaszkodva elődeihez, ő sem engedélyezte politikai párttá való alakulásukat. Az egyiptomi politika

[1] Samer SHEHATA [2008]: After Mubarak, Mubarak? *Current History*, December 2008, pp. 418-424.

[2] Abdennour BENANTAR [2007]: Egypt and the War on Iraq: Implications for Domestic Politics. p. 235. *Journal of Third World Studies*, Vol. XXIV, No. 1.

[3] Gamal MUBARAK: „We Need Audacious Leaders". *Middle East Quarterly*, Winter 2009, pp. 67-73.

az ezredfordulóra választ elé került: az egyre népszerűtlenebb Mubárak elnök – különösen a Muszlim Testvérek 2005-ös választási sikereinek láttán – újabb megszorításokhoz folyamodott. Mubárak számára a regionális kihívások (2003-as iraki háború, 2008–2009-es gázai intervenció) egy hivatkozási alapot jelentettek az ellenzék elhallgattatására. A 2008-as élelmiszerválság az alapvető élelmiszerek árának drasztikus növekedéséhez vezetett Egyiptomban, amelynek következtében utcai megmozdulásokra került sor. A Mubárak-rezsim a Muszlim Testvérekkel szembeni további fellépésekkel, letartóztatásokkal próbálja megakadályozni az iszlamisták politikai manővereit. A 2011-es elnökválasztás fő kérdései tehát, hogy maga Mubárak elnök indul-e a választáson, és ha nem, akkor a fia, Gamál Mubárak vagy egy katonatiszt veszi-e át a hatalmat. A következő alfejezetben röviden felvázoljuk a mai egyiptomi politikai rendszer kialakulásának történelmi előzményeit.

Az egyiptomi politikai rendszer evolúciója

Egyiptom azon kevés közel-keleti államok közé tartozik, amelynek nemzetfejlődését a szakértők nem tartják mesterségesnek (szervetlennek), más arab országokkal való összehasonlításban. A mai egyiptomi politikai rendszer megértésének kulcsa a Napóleon 1798-as egyiptomi expedícióját követő nyugati indíttatású reformtörekvésekben keresendő. 1829-ben az albán származású Mohamed Ali, az Oszmán Birodalom egyiptomi helytartója, akit a történetírás a modern Egyiptom atyjaként tart számon, konzultatív gyűlést (*madzslisz al-musávara*) hozott létre, amely egyes vélekedések szerint az arab világ első találkozása a modern nyugati típusú demokráciával. Igaz a konzultatív gyűlés tagjai kijelölés és nem választás útján kerültek pozíciójukba, és döntési jogkörrel sem rendelkeztek, mégis egy olyan intézmény honosodott meg Egyiptomban, amely egyszerre próbált megfelelni az iszlám *súra* (tanácskozás) elvének, valamint a modern európai politikai intézményeknek.[4]

Mohamed Ali egy évszázados hagyományt teremtett a konzultációs szervezet felállításával, amely 1866-ban Iszmáil kedive (1863–1879) uralkodása alatt, a konzultatív képviselőház (*madzslisz súra an-nuvváb*) alapításában teljesedett ki. 75 tagját közvetetten választották hároméves időtartamra, különféle kormányzati posztokról. A képviselőház csak időszakosan ülésezett, és működésének elején jelentéktelen jogszabályokat fogadott el. A *madzslisz* tagjait azonban az 1870-es években az egyiptomi nacionalizmus szellemisége jelentős mértékben áthatotta. Iszmáil kedive alatt Egyiptom pénzügyileg teljes mértékben eladósodott a külföldi államok felé, így szükség volt egy olyan testületre, amelyben a vele szembeni kritikákat megfogalmazó földbirtokosokat és egyéb csoportokat is integrálja a hatalomba. Iszmáil kedive uralkodása alatt ugyanis az egyiptomi modernizáció jelentősen felgyorsult, amelyet csak külső támogatásból, rendkívül előnytelen hitelszerződések aláírásából lehetett finanszírozni. A hitelek visszafizetéséhez pedig az adók folyamatos emelésére volt szükség, amely nem kevés ellenállást váltott ki a lakosság részéről. 1878-ban, miután az állam képtelennek bizonyult a hitelek visszafizetésére[5], európaiak (britek és franciák) részvételével ún. kettős kormányzás alakult, amely nem sokáig bizonyult működőképesnek. A képviselőház létrehozására tehát nem azért került sor, mert Iszmáil

[4] Fauzi M. NAJJAR [2009]: The Future of Democracy in Egypt. p. 117. *Critique: Critical Middle Eastern Studies.* Vol. 17, No. 2, Summer 2008.

[5] Iszmáil kedive 1875-ben értékesítette az egyiptomi államnak a Szuezi-csatorna Társaságban meglévő részvényeit.

kedive a politikai nyitást részesítette volna előnyben, hanem hogy Egyiptom kiszolgáltatott helyzetében nemzeti összefogást hirdessen saját hatalmának biztosítása végett, és elkerülje az abszolutizmus látszatát.[6] Ennek ellentmond Hamid Ansary véleménye, amely szerint nem nehezedett alulról jövő nyomás a kedivére, hanem az európai nyomás magyarázza az 1866-os döntését. Az 1870-es években a képviselők a megnövekedett legitimitásukat nem a kedivével szemben használták ki, hanem közösen szálltak szembe az európai hatalmak követeléseivel, amely egy ideig megmentette Egyiptomot a gazdasági összeomlástól.[7]

Iszmáil kedive a fokozódó adósságspriál következtében engedményeket tett az európai hatalmaknak, amely 1878-ban az európai kormányzati intézmények lemásolásához vezettek. Így létrehozták a miniszterelnöki posztot és felállították a minisztertanácsot, amelyek a tradicionális irányítási mechanizmust váltották fel. Létrejöttek az első pártjellegű szerveződések is, így az Egyiptomi Nemzeti Párt (*Hizb al-Vatani al-Miszri*), amelynek tagjai között a vidéki notabilitások mellett katonatiszteket találunk. A párt alkotmányos reformokat és a népképviselet elvét hirdette, azonban ahogy a fenti sorok is rámutattak, nem jelentett igazi kihívást Iszmáil kedivének.[8]

1879-ben az Iszmáil helyét elfoglaló Taufík kedive nem tudta megállítani a gazdasági hanyatlást, amely az európai befolyás további növekedéséhez vezetett. 1879-ben nagy nehezen helyreállt a kettős kormányzás az angol Lord Cromer irányítása alatt, azonban Taufík népszerűtlensége, valamint a nyugati kolonialista szándékok a hadsereg tisztjeineik az ellenállásához vezettek. Az Ahmed Arábi vezette felkelésben az arab(-egyiptomi) nacionalizmus is jelentős szerepet játszott, ugyanis a 19. században a főbb kormányzati és katonai pozíciókat a nem arab származásúak, főként cserkeszek és albánok töltötték be. Arábi 1881-ben kikényszerítette a nem-arabok által dominált képviselők gyűlésének újjászervezését, amelyet ekkortól kezdve arab származásúak töltöttek fel. Az Arábi-féle felkelés éppen emiatt, az egyiptomi nacionalizmus szempontjából meghatározó jelenségnek tekinthető. 1882-ben Arábi és a hozzá közel álló parlamenti képviselők az európai képviselőkkel szembehelyezkedtek, amely a politikai válság elmélyüléséhez, és végső soron felkeléshez vezetett, amelyet a brit csapatok 1882. szeptember 13-án vertek le katonai erővel.[9]

1882-től kezdve Egyiptom „parlamentáris" fejlődése lelassult, hiszen az ország brit katonai megszállás alá került. 1883-ban a britek felállították a konzultatív törvényhozó gyűlést (*madzslisz súra al-kavánín*), amely 1913-ig működött. Jelentőségét tekintve azonban elmaradt az 1882 előtti időszak konzultatív gyűléseitől, hiszen Egyiptom egy idegen hatalom politikai befolyása alá került. 1914-ben, az első világháború kirobbanásakor Egyiptom Nagy-Britannia protektorátusa lett.

A 20. század elején az egyiptomi nacionalisták különféle szárnyai létrehozták az ország első modern pártjellegű intézményeit. A korai egyiptomi nacionalizmus egyik vezéralakja, Musztafa Kámil 1907-ben megalapította a Nemzeti Pártot (*al-Hizb al-Vatani*), amelyet egy évvel későbbi halálát követően betiltottak a brit hatóságok. Musztafa Kámil korának radikális gondolkodójaként Franciaországban, illetve részben

---

[6] F. Robert HUNTER [1984]: *Egypt under the Khedives, 1805–1879: From Household Government to Modern Bureaucracy*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

[7] Hamid ANSARY [1986]: *Egypt: The Stalled Society?* p. 63. State University of New York, New York.

[8] *u.o.* p. 64.

[9] Ataf Lutfi al-Sayyid MARSOT [2007]: *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present*. pp. 86-97. Cambridge University Press, Cambridge.

az Oszmán Birodalomban látta a brit függőségtől való megszabadulás lehetőségét. A liberális egyiptomi nacionalizmus egyik meghatározó egyénisége, Ahmad Lutfi asz-Szajjid, aki Kámillal ellentétben a brit közigazgatással való korlátozott együttműködésben gondolkodott, és a Nemzeti Párt ellensúlyaként – némi brit támogatással – megalapította az *Umma Pártot*.[10] A lokális (egyiptomi) nacionalizmus ebben az időszakban élesen elvált a pánarabista és pániszlamista eszmeáramlatoktól, és az egyiptomi nemzeti identitás kialakítása vált hangsúlyossá.

A 19. századi egyiptomi modernizációs kísérlet döntő mértékben a nyugati tapasztalatok és az iszlám hagyományok összeegyeztetésére épült, mégis az előbbi volt a hangsúlyosabb. Az 1866-ban az egyiptomi nép hivatalos képviselőjeként beiktatott gyűlés jelentős fordulópontnak nevezhető a modern Egyiptom történelmében. Felgyorsult ugyanis az európai intézményrendszer átvétele, amely a legtöbb esetben teljes egészében idegen volt az egyiptomi hagyományoktól. Az első világháborút követő évekre az egyiptomi politikai rendszer „elnyugatiasodott": a brit befolyás felgyorsította a nyugati eszmék átvételét, amelyet a feltörekvő egyiptomi nacionalizmus sem volt képes megállítani. 1922-ben Egyiptom elsőként az arab világban (formálisan) független állammá vált, habár a brit befolyás erőteljesen korlátozta az ország szuverenitását.

Egyiptom liberális tapasztalata a két világháború között

A két világháború közötti időszakot Egyiptom politikai fejlődéstörténetében a liberális kísérletként értékelhetjük, amikor a hatalmi ágak szétválasztása és egy kvázi-demokratikus parlamentáris rendszer bonatkozott ki. Ezt azonban erőteljesen korlátozta a király autokratikus hatalma, illetve a Nagy-Britanniával kötött szerződések. Londonban az első világháború alatt kevés figyelmet fordítottak Egyiptom jövőjére, a döntéshozókat inkább az Oszmán Birodalom ázsiai területeinek felosztása foglalkoztatta. Az egyiptomi nacionalista mozgalom, amelynek élén Szaad Zaglúl állt, azonban megérettnek látta a helyzetet az ország teljes függetlenségének kivívására. Zaglúl az első világháború végén létrehozta a *Vafd* (jelentése: küldöttség) nevű politikai pártot, amelynek gyökerei a korábban említett 1880-as évekre, az Arábi-féle felkelésre vezethetők vissza. 1918. november 11-én Zaglúl és küldöttségének tagjai találkozót kértek a brit főbiztostól, Sir Reginald Wingate-től. Zaglúl kifejtette, hogy Egyiptom sokkal érettebb a függetlenségre, mint bármely más arab ország, és kérte a főbiztost, hogy tolmácsolja az uralkodó felé az egyiptom nacionalisták kéréseit, amelyek a szabad sajtó bevezetésére, a brit irányítás szigorának enyhítésére, stb. vonatkoztak.[11] Zaglúl továbbá az első világháborút lezáró párizsi békekonferencián szerette volna Egyiptomot képviselni, amelyet Londonban visszautasítottak. Nagy-Britanniának azonban nem állt érdekében sem és szándékában sem a függetlenség megadása.

A Zaglúl vezette *Vafd* mozgalom jelentős népszerűségre tett szert az egyiptomi lakosság körében. A *Vafd* országos méretű sztrájkokat, békés polgári engedetlenségi kampányokat szervezett, amellyekkel a briteket a függetlenség megadására akarták

[10] Ahmad Lutfi asz-Szajjid mellett a liberális egyiptomi nacionalizmus legfőbb gondolkodói között említhetjük Taha Huszeint és Muhammed Huszein Heikált. Jelen tanulmány nem tekinti céljának az egyiptomi politikai gondolkodás részletes áttekintését. A témához lásd bővebben Bassam TIBI [1997]: *Arab Nationalism: Between Islam and the Nation-state.* pp. 178-190. MacMillan Press, London.

[11] J. C. B. RICHMOND [1977]: *Egypt, 1798–1952: her advance towards a modern identity.* pp. 176-179. Methuen Co. Ltd., London.

rákényszeríteni. 1919. március 8-án, miután Zaglúlt és társait letartóztatták, majd Málta szigetére száműzték, kitört az egyiptomi forradalom. A *Vafd* Párt, amelynek tagjai az egyiptomi felsőbb rétegekből származó liberális nacionalisták voltak, nem gondolkodott egy a széles néptömegeket is magával vonzó forradalomban. A *Vafd* Párt módszereitől távol állt az a vidéken tapasztalható fegyveres ellenállás, amely a brit érdekeltségekkel szemben bontakozott ki. Áprilisban a britek hazahívták Zaglúlt és társait, aki végül elutazhatott a békekonferenciára, hogy részt vegyen az Egyiptom háború utáni státusát érintő tárgyalásokon. Zaglúl lehetőségei a nemzetközi erőviszonyok fényében nem tették lehetővé, hogy komoly sikereket érjen el. Az Egyesült Államok például hivatalosan is elismerte Nagy-Britannia egyiptomi protektorátusát, amellyel szertefoszlottak a remények. Az 1919 és 1922 közötti tárgyalások sikertelenül zárultak, és egy újabb forradalom fenyegetett Egyiptomban. A britek, hogy ezt megelőzzék, 1922-ben a függetlenség egyoldalú megadásával reagáltak a kihívásra. Egyiptom elméletileg az arab világ első függetlenséget elnyerő állama, ugyanakkor a britek számos tekintetben jogilag korlátozták az ország szuverenitását.[12] Nagy-Britannia négy feltételt szabott Egyiptom függetlensége kapcsán: 1. Egyiptom védelme a külföldi agresszióval szemben. 2. A kommunikáció biztonságának szavatolása (lényegében a Szuezi-csatorna feletti ellenőrzési jog). 3. A külföldi érdekek és kisebbségek védelme. 4. Szudán státusának megőrzése.

Az 1922-ben kezdődő liberális tapasztalat egyik első meghatározó eseménye a formálisan függetlenné vált Egyiptom alkotmányának megszövegezése és elfogadása volt. Az alkotmányozó bizottság, amelynek tagjai között számos liberális nacionalistát tudhatunk a király abszolút hatalmának korlátozásában volt érdekelt. Az 1923-as egyiptomi alkotmány a belpolitikai erőviszonyoknak megfelelően a királynak széles jogköröket biztosított. Többek között a miniszterelnök kinevezését, a parlament feloszlatásának a jogát, stb. A liberális egyiptomi parlamentáris monarchia korántsem volt demokratikus, hiszen a parlament szerepe másodlagos volt a király személye mellett. A modern politikai intézmények Európától való átvétele nem ment zökkenőmentesen: a pártok általában – a *Vafd* kivételével – rendkívül alacsony népszerűségnek örvendhettek, és Fuád király tudatosan törekedett olyan miniszterelnökök kinevezésére, akik nem kötődtek politikai pártokhoz, és lojálisak voltak az uralkodóhoz. Az 1923-as alkotmány a britek elvárásait is kielégítette, ugyanis garantálta a király személyén keresztül, hogy érdekeik hosszú távon sem sérülnek.[13]

1924-ben a független Egyiptomban első ízben választásokat tartottak, amelyet elsöprő többséggel a *Vafd* Párt nyert meg, és Zaglúl lett a miniszterelnök.[14] Zaglúl személyében hosszú idő óta az első valódi egyiptomi vezetője lett az országnak (szemben a török-cserkesz-albán elittel), aki ráadásul nem a gazdag földtulajdonosok, hanem az egyszerű egyiptomi parasztok (*fellah*) legfőbb képviselője volt. A *Vafd* Párttal szemben jött létre a Liberális Konstitucionalisták Pártja (*al-Ahrár ad-Duszturíjún*), amely a földbirtosok érdekeit tartotta szem előtt. Gazdaságilag a két világháború közötti

[12] Selma BOTMAN [1991]: *Egypt from Independence to Revolution, 1919–1952.* pp. 29-32. Syracuse University Press, Syracuse, New York.

[13] MARSOT [2007]: *i.m.* pp. 98-101.

[14] A *Vafd* Párt valamennyi választást megnyert, az 1931-es és az 1945-ös kivételével, amelyeket bojkottált. A *Vafd* ugyanis ezzel tiltakozott a királynak az alkotmányos renddel szembeni politikai lépéseire. 1930-ban új alkotmány lépett az 1922-es alkotmány helyébe. Az 1931-es választást az újonnan alakult *Saab* Párt (Néppárt) vezetője, Iszmáil Szidki nyerte meg, aki a király lojális szolgálója volt. Lásd bővebben ANSARY [1986]: *i.m.* p. 71. és Yunan Labib RIZQ [2004]: The Sidqi Years. *Al Ahram Weekly*, http://weekly.ahram.org.eg/2004/671/chrncls.htm (Letöltve: 2009.12.12.)

időben a gyapotexportra épülő monokulturális gazdaság alakult ki Egyiptomban, amelynek fenntartásában az utóbbi csoportok a britekkel együtt érdekeltek voltak. A Zaglúl-kormány nem volt hosszú életű, ugyanis kilenc hónap után, egy fegyveres incidenst követően a király feloszlatta a parlamentet. Ezt követően Zaglúlt, aki továbbra is a legnépszerűbb politikus maradt az országban, nem nevezték ki újra miniszterelnöknek. Hol a *Vafd*, hol a Liberális Konstitucionalisták Pártja kapott kormányalakítási megbízást, de volt olyan időszak is, amikor a parlament működése évekig szünetelt. Az 1920-as években a *Vafd* Párton belül nőtt azon vezető politikusok hangja, akik Egyiptom tényleges függetlenségét követelték, amely a brit befolyás visszaszorítását jelentette volna. Az angol-egyiptomi szerződésre azonban 1936-ig kellett várni, amelynek megkötését tömegmegmozdulások előzték meg. A 20 esztendőre szóló egyezmény rendelkezik a brit csapatok kivonásáról, (leszámítva a Szuezi-csatorna térségét) és a brit főbiztosi pozíció megszűnéséről, stb.[15] Az angol-egyiptomi szerződést az egyiptomi társadalom különféle csoportjai (pl. az 1930-as években megalakuló baloldali tömörülések) bírálták, megkésettnek, illetve tartalmát tekintve elégtelennek tartották.

Az egyiptomi lakosság néhány év alatt kiábrándult a liberális időszak politikai fejlődéséből, hiszen a gazdasági problémák (szegénység, munkanélküliség) csak fokozódtak a világgazdasági válság és a belső megvalósulatlan gazdasági reformok együttes következményeként. Az 1928 márciusában Iszmáílija városában az ifjú tanár, Haszan al-Banna (1906–1949) megalapította a Muszlim Testvérek szervezetét (*al-Ikhván al-Muszlimún*), hogy az iszlám hagyományok társadalmi fontosságára hívja fel a figyelmet.[16] Haszan al-Banna mint tanár elsőként az oktatásba és a kultúrába vezette be az iszlám elveket, és olyan karitatív szervezeteket hozott létre, amelyek a *zakát* begyűjtésén keresztül enyhített a a szegények nehézségein. Az iszlamista mozgalom főként a városi alsóbb középosztályból gyűjtötte a tagjait és hamarosan tömegmozgalommá nőtte ki magát. A Haszan al-Banna vezette társaság később Kairóba tette át központját és a mozgalom társadalmi-kulturális dimenziója mellett hangsúlyossá vált a politikai oldala is. Banna és társai bírálták az európai elvek átvételére épülő egyiptomi politikai rendszert, elfogadhatatlannak tartották az 1923-as egyiptomi alkotmányt is, annak szekuláris és idegen jellege miatt. A Muszlim Testvérek a Koránra építenék az alkotmányukat, és Egyiptom problémáinak megoldását nem az idegen eszmék átvételében, hanem az iszlámban látták („az iszlám a megoldás"). Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy Haszan al-Banna egy olyan mozgalmat képviselt volna, amely a 7. századi iszlámhoz való visszatérést, és a modern politikai eszmék teljes elvetését hirdette volna. Éppen ellenkezőleg Haszan al-Banna az iszlám és a modernitás összeegyeztethetőségét hirdette, és elvetette a vallási tradicionalizmust, amelyet az ő szemében az *ulema*, illetve az al-Azhar Egyetem jelentett.[17]

Politikai értelemben Haszan al-Banna mozgalma élesen szembenállt az egyiptomi nacionalistákkal és a britekkel is. Fuád király (ur. 1917–1936) és az őt követő Fárúk (ur. 1936–1952) király a nacionalisták és a baloldali mozgalmak ellensúlyozásának lehetőségét látták az iszlamista mozgalomban, és ezért megtűrték tevékenységüket. Az 1930-as években országos méretűvé vált az iszlamista politikai erő, hiszen több száz *ikhván* létesült Egyiptom-szerte.

---

[15] *u.o.*

[16] A Muszlim Testvérek történetét lásd Brynjar LIA [1998]: *The Society of the Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement 1928–1942*. Garnet, Reading.

[17] Gilles KEPEL [2002]: *Jihad. The Trail of Political Islam.* pp. 27-28. I.B. Tauris, London and New York.

A két világháború közötti időszak alatt gazdaságilag jelentősen növekedtek a jövedelemegyenlőtlenségek, és különösen az egyiptomi *fellah*ok körében romlottak az életkörülmények. A mezőgazdaságot néhány gazdag földbirtokos uralta, akiknek a kezében összpontosult a művelhető földterületek nagy hányada. A földbirtokosok kihasználták a *fellah*okat, idővel jelentősen megemelték a föld bérleti díját. 1950-ben a nagy földbirtokosok a művelhető földterület több mint 50 százalékát birtokolták.[18] Az 1936-os függetlenség kivívásával a nacionalizmus mint az egyiptomi társadalmat egyesítő erő veszített a jelentőségéből, és az egyes társadalmi osztályokat eltérő politikai érdekek jellemezték. A földbirtokos osztály a monarchia fennmaradásában vagyis a *status quó*ban volt érdekelt, és szembefordultak minden parlamentáris törekvéssel, amely akár a legkisebb korrekciót eredményezte volna a földbirtokrendszeren. A második világháború csak javított a felsőbb osztályok helyzetén, azonban a vagyoni különbségek tovább szélesedtek.[19]

A kalifátus eltörlését (1924) követően Izrael Állam megalapítása és az első arab-izraeli háború kirobbanása megnövelte a Muszlim Testvérek szerepét, politikai jelentőségét. Haszan al-Banna önkénteseket is küldött az Izraellel szembeni háborúba 1948 folyamán. Az év végén a rezsim a Muszlim Testvérekkel szemben fellépett, a társaságot betiltották, Haszan al-Bannát pedig máig tisztázatlan körülmények közepette 1949-ben meggyilkolták. Az első arab-izraeli háború veresége a hadseregen belül is megnövelte a monarchia- és britellenes hangok súlyát, amelynek legfőbb hangadója a Szabad Tisztek mozgalma volt.[20]

Az új politikai elit születése: az 1952-es forradalom

1952. július 23-án az egyiptomi hadsereg egyik titkos mozgalma, a Gamal Abdel Nasszer vezetése alatt álló Szabad Tisztek katonai puccsot hajtottak végre, és megdöntötték a monarchiát. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott a fentiekben említett gazdasági egyenlőtlenségek problémája, a kiterjedt korrupció, az 1948–49-es arab-izraeli háború kudarca és az 1936-os egyezmény ellenére fennmaradt brit befolyás. A Szabad Tisztek forradalmát nemcsak a pánarabizmus és a szocializmus eszméjének primátusát hirdető nacionalisták, hanem a monarchiával elégedetlenkedő Muszlim Testvérek is támogatták. 1952-ben egy a többpárti parlamentáris rendszert felváltó, a korábbinál autoritáriánusabb struktúra alakult ki, amelynek központi elemét az egyiptomi hadsereg magasrangú tisztjei, és személy szerint a karizmatikus Gamal Abdel Nasszer jelentette. A két világháború közötti egyiptomi politikai rendszer sem volt demokratikus, hiszen a király az alkotmányt semmibe vevő és a parlament szerepét erőteljesen korlátozó politikája valójában egy autoritárius struktúrában öltött testet. A liberális időszakban azonban korlátozott keretek között működhettek a különféle platformon álló politikai pártok, amelyek nézeteiket bizonyos alapelvek tiszteletben tartásával kifejthették. Így Egyiptomban egyszerre működhettek baloldali, nacionalista és iszlamista mozgalmak, amelyre az arab világban kevés példát találunk. A Szabad Tisztek által fémjelzett új rendszer sem nem demokratikus, sem nem liberális a

[18] Saad Eddin IBRAHIM [1996/a]: Egypt's Landed Bourgeosie. p. 112. In: Saad Eddin IBRAHIM (ed.): *Egypt, Islam and Democracy. Critical Essays.* American University of Cairo Press, Cairo.

[19] ANSARY [1986]: *i.m.* pp. 57-78.

[20] Richard P. MITCHELL [1993]: *The Society of the Muslim Brothers.* pp. 55-79. Oxford University Press, Oxford, New York.

berendezkedését és működését tekintve.[21] A Szabad Tisztek mozgalmának tagjai főként a szegényebb, illetve az alsó középosztály soraiból kikerülő katonatisztek voltak, akik alapvetően a földbirtokos arisztokrácia hatalmát akarták megtörni. Nem véletlenül az első intézkedéseik között egy radikális földreform bevezetését említhetjük.

Az 1952-től 1954-ig tartó éveket az új politikai rendszer formálódása éveinek tekinthetjük. A miniszterelnöki pozíciót Ali Máher pasa látta el, aki azonban a földreformok elleni tiltakozásaként szeptemberben lemondott, és Muhammed Nagíb, a Szabad Tisztek vezetője követte őt. A hatalmat a Forradalmi Parancsnoki Tanács gyakorolta Nagíb főtitkársága alatt. Gamal Abdel Nasszer a főtitkárhelyettesi pozíciót birtokolta. A katonai puccsal a Szabad Tisztek el akarták kerülni annak a látszatát, hogy a monarchia megdöntésére törekednek, hiszen az akár a brit intervenciót is kiválthatta volna. Éppen emiatt lemondásra szólították fel Fárúk királyt, aki 1952-ben átadta a trónt fiának, II. Fuád királynak. 1952. július 26-án, amikor II. Fuád király lett, még egy esztendős sem volt, így egy régenstanács látta el a tényleges feladatot. Fárúk családjával együtt elhagyta Egyiptomot. A monarchia-ellenes törekvéseket azonban nem lehetett megfékezni, így 1953. június 18-án Nagíb az ország első elnökeként kikiáltotta az Egyiptomi Köztársaságot, amely a Mohamed Ali által alapított dinasztia hatalmának a végét jelentette. A kiskorú II. Fuád családját követve külföldre költözött.[22] 1954. július 27-én az Egyiptom és Nagy-Britannia között aláírt szerződésben a britek beleegyeztek katonáiknak a Szuezi-csatorna övezetéből való kivonásába is.

Gamal Abdel Nasszer és Muhammed Nagíb között az ország jövőjét illetően éles nézeteltérés bontakozott ki. Míg Nagíb a hadsereg politikai befolyásának csökkenését és a többpárti parlamentáris rendszer helyreállítását tartotta politikai programjának, addig a Forradalmi Parancsnoki Tanácsban nagyobb befolyással bíró Nasszer ezredes a hadsereg politikai szerepének megőrzésében gondolkodott. Nasszer ugyanis nem akarta, hogy a hatalom az olyan népszerű politikai pártok kezébe kerüljön mint a *Vafd* vagy a Muszlim Testvérek. Mivel a Forradalmi Parancsnoki Tanácsban többségi elven hozták a döntéseket (katonai *junta*), így Nagíb Nasszer és híveinek bábjává vált. Nagíb nézeteivel a Forradalmi Parancsnoki Tanács főtitkáraként, majd Egyiptom elnökeként elismerést és népszerűséget vívott ki magának az egyiptomi lakosság körében.[23]

1954. október 26-án Nasszerrel szemben merényletkísérletet hajtottak végre Kairóban. A nyomozás rámutatott, hogy az esemény hátterében a Muszlim Testvérek, és a velük titkos kapcsolatokat ápoló Nagíb tábornok állt. Így az 1953-ban, a köztársaság kikiáltásakor legálisnak elfogadott Muszlim Testvérek társaságát Nasszer betiltotta és a szervezőket halálra ítélte. A Szabad Tisztek és a Muszlim Testvérek közötti közös nevező – a monarchia megdöntése és a brit befolyás visszaszorítása – a köztársaság kikiáltásával erodálodott. A Muszlim Testvérek élesen bírálták Nasszer elképzeléseit, különösen a szekuláris és nem az iszlám jogforrásaira épülő köztársaság intézményét. A Muszlim Testvérek 1954-től kezdve betiltott politikai mozgalomnak számított Egyiptomban. Nagíb pedig végül háziőrizetbe került 1954 novemberében, ahonnét csak 1972-ben, a Szadat-éra alatt szabadult. Nasszer 1954-ben fokozatosan vette át a legfontosabb hatalmi funkciókat, így a miniszterelnöki posztot, a Forradalmi Parancsnoki Tanács főtitkári tisztségét, és legvégül 1954 végétől egészen haláláig az ország elnöke lett.

---

[21] Maye KASSEM [2004]: *Egyptian Politics: The Dynamics of Authoritarian Rule.* pp. 11-13. Lynne Rienner Publishers, London.

[22] James JANKOWSKI [2002]: *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic.* pp. 19-26. Lynne Rienner Publishers, London.

[23] NAJJAR [2008]: *i.m.* pp. 119-120.

A Nasszer-éra (1954–1970)

A karizmatikus Gamal Abdel Nasszernek semmi félnivalója nem volt a demokráciától, illetve a választások kimenetelétől, mégis a rezsim a legitimációját a forradalomból eredeztette. 1952-ben az 1923-as, 1930-as alkotmányt felfüggesztették, és egy átmeneti alkotmányra alapozták az ország irányítását. 1956. január 16-án Nasszer bejelentette az új alkotmány tervezetét, amelyet június folyamán népszavazással fogadtak el. Az 1956-os alkotmány az első, amelyet a köztársaság kikiáltása óta megszövegezett a rezsim. A Forradalmi Parancsnoki Tanács az eredeti alkotmánytervezethez képest számos módosítást hajtott végre a dokumentumon, amely alapvetően az 1923-as alkotmányra épült. Az alkotmány preambuluma hosszasan foglalkozik a forradalom céljaival, az idegen befolyás eltörlésével, és végeredményben Nasszer elképzeléseinek megfelelően erős elnöki rendszer jött létre, gyenge parlamenttel. Az ország sorskérdéseiben kvázi vétójoggal rendelkezett Nasszer, amely nem engedett teret a másként gondolkodóknak. Nasszer hatalmát hatalmát a Forradalmi Parancsnoki Tanács magasrangú tisztjei támogatták, akik Egyiptom új politikai elitjét alkották. Az 1952-es puccsal és az új alkotmány elfogadásával végérvényesen lezárult az ország liberális korszaka.

Az egykori politikai pártokat megszűntették, és helyettük az állampolgárok részvételére (vagyis a forradalom eszméjére) építkezve különféle mozgalmakat hoztak létre. Az egyik ilyen legelső mozgalomként a Felszabadítási Gyülekezés (1953–1956) említhető, amely egyrészről semlegesítette a különféle politikai erőket (pl. Muszlim Testvérek, *vafd*isták), másrészről azonban lehetőséget adott Nasszer számára a Nagíbbal szembeni fellépésében. A mozgalom olyan célokat fogalmazott meg mint Szudán függetlenségének biztosítása vagy a Szuezi-csatornából befolyó bevételeknek az egyiptomi államkasszába való kerülése. 1957-ben, a szuezi válságot követő esztendőben, Nasszer létrehozta a Nemzeti Unió nevű tömörülést, amely 1961-ig, az Egyesült Arab Köztársaság bukásáig maradt fenn. A Nemzeti Unió a már megszilárdult forradalmi rendszer jegyeit viselte magán, ugyanakkor a Felszabadítási Gyülekezés gyermekbetegségei jellemezték. A Nemzeti Unió célja is az állampolgárok mozgósítása volt a pánarabizmus nevében, ugyanakkor nélkülözte a társadalmi átalakítás koherens programját. A Nemzeti Unió valójában egy eszköz a politikai elit kezében, amellyel a társadalmi konszenzust próbálta meg felülről kikényszeríteni.[24] 1961-ben végül Nasszer létrehozta az Arab Szocialista Uniót, amely a különféle baloldali társadalmi és politikai erőket egyesítette. A pártot majd csak Nasszer halála után, Anvar asz-Szadat oszlatta fel 1976-ban.

Gamal Abdel Nasszer elképzeléseinek megvalósítása végett jelentős reformokba kezdett, amelyek közül a földreformot (földosztást), a bankok és a külföldi érdekeltségű vállalatok (pl. Szuezi-csatorna Társaság, szuezi válság) államosítását, szocialista típusú tervezési rendszer bevezetését, iparosítást és az állami redisztribució újragondolását (jóléti kiadások drasztikus megemelése) emelhetjük ki.[25] Nasszer elképzeléseit *A*

[24] R. Hrair DEKMEJIAN [1971]: *Egypt Under Nasir. A Study in Political Dynamics.* pp. 53-55. State University of New York, New York.

[25] Abdullah AL-FAQIH [2008]: *Liberalization and Democratization in Egypt, Jordan, and Yemen. Beginnings, Development, and Decline.* pp. 37-38. VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.

forradalom filozófiája című magyarul is megjelent könyvében foglalta össze, amelyből képet kaphatunk a baloldali ihletettségű arab szocializmus ideológiájáról.[26]

Az egyiptomi politikai rendszer forradalmi legitimációját megerősítették Gamal Abdel Nasszer külpolitikai elképzelései, különös tekintettel a radikális arab nacionalizmus. Nasszer regionális ambíciói három pilléren nyugodtak: a pánarabizmuson, az antiimperializmuson és a palesztin ügy képviseletén.[27]

Egyiptom a pánarabizmus jegyében igényt formált az arab világ politikai egységének vezetésére, amelynek legfőbb eredménye 1958-ban az Egyiptom és Szíria egyesülésével létrejött Egyesült Arab Köztársaság (EAK) volt. Az EAK megalapítása jogi szempontból is jelentős változásokat eredményezett, hiszen új alkotmányt kellett elfogadni, amely rögzítette a hatalmi viszonyokat. Közös parlamentet hoztak létre, amelynek 400 tagját Egyiptom, 200 tagját pedig Szíria delegálta. Az 1958-as alkotmány széleskörű elnöki jogokról rendelkezett, amely biztosította Gamal Abdel Nasszer hatalmának primátusát. Mindazonáltal, ami Egyiptomban többé-kevésbé működőképes volt, nem felelt meg Szíria gazdasági és társadalmi hagyományainak. A két társadalom és gazdaság homogenizálása érdekében hozott intézkedések (különösen az államosítások és a földreform) a szíriai elit számára a Nasszer-féle pánarabizmusból való kiábrándulást, és végül 1961-ben az EAK szétbomlását hozta.

Nasszer antiimperialista politikája elismertséget és tiszteletet eredményezett, különösen az 1956-os szuezi válságot követő hónapokban. Nasszer bebizonyította, hogy képes szembeszállni a nyugati államokkal és Izraellel. A harmadik célkitűzés, a palesztin ügy képviselete szorosan kapcsolódik az előző kettőhöz, és alkalmasint az egyiptomi nép forradalmi érzelmeinek felkorbácsolására szolgált.

1961-ben az egyiptomi-szíriai unió szétesését követően Nasszer az Egyesült Arab Köztársaság[28] politikai rendszerének átalakítására törekedett, ugyanis az 1956-os szuezi válság kudarcával (katonai szempontból), valamint az 1961-es szétvállással az egyiptomi rendszer gyengeségei is jelentkeztek. Nasszer arra hivatkozott, hogy a Nemzeti Unió a külföldi befolyás miatt már nem tudja betölteni szerepét, és helyette az Arab Szocialista Uniót alapította meg. A Népi Erők Nemzeti Kongresszusának 1750 – különböző foglalkozási ágakat reprezentáló – tagja, 1962-ben Nasszer vezetésével kidolgozta az új Nemzeti Kartát, és létrehozta az Arab Szocialista Uniót. Az Arab Szocialista Unió tagjainak legalább fele a munkásosztályból vagy a parasztságból kell, hogy származzon, ezzel is megerősítve a rendszer szocialista orientációját. 1964-re elkészült Egyiptom új „ideiglenes" alkotmánya, amely végül Nasszer haláláig változatlan formában fennmaradt. Az új alkotmány megerősítette Nasszer elnöki pozícióját, amely nemcsak az intézményesített szerveken, hanem az irányába az elit által tanúsított lojalitásban is testet öltött. Nasszer azonban 1967-ig, a hatnapos háborúig a hadsereget nem tudta teljes mértékben az irányítása alá helyezni. Abdelhakím Ámir, aki 1967-ig, öngyilkosságáig a fegyveres erők főparancsnoka volt, illetve az ország alelnöke is, a hadseregben jelentős politikai tőkét kovácsolt.[29] Nasszer különösen 1961 után az egyiptomi gazdaság vágányainak szocialista útra való átállításáról rendelkezett.

---

[26] Lásd Gamal Abdel NASSZER [1957]: *A forradalom filozófiája.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

[27] AL-FAQIH [2008]: *i.m.* p. 38.

[28] A szétvállás ellenére Egyiptom 1971-ig, az állam hivatalos neveként megőrizte az Egyesült Arab Köztársaság nevet.

[29] Tareq ISMAEL – Jacqueline ISMAEL [1991]: The Arab Republic of Egypt. In: Tareq Y. ISMAEL – Jacqueline S. ISMAEL: *Politics and Government in the Middle East and North Africa*. pp. 326-329. Florida International University Press, Florida.

1960-tól kezdve megindult az ötéves tervek rendszere, amely az állam erőteljes gazdasági szerepvállalására építkező iparosítást helyezte a középpontba. 1961-ben jelentős államosításokra került sor, amely az egyiptomi gazdaságot egy gyors növekedési pályára állította. A nasszerizmus integrálta a városi alsóbb osztályok, a munkások és a parasztság rétegeit, amellyel a felemelkedés lehetőségét kínálta a kitaszított társadalmi csoportok számára. A nasszeri Egyiptom autoritárius berendezkedésű állam, ugyanakkor a rezsim nem kizárólag az erőszakra és a kényszerre építette legitimációját, hanem a felülről, a politikai elit által vezérelt modernizációból is táplálkozott. Például a felsőoktatás reformjával az oktatási intézmények megnyíltak a nép előtt, amely karrierlehetőséget biztosított szinte minden végzett számára az állami intézményekben. 1962 és 1970 között a foglalkoztatás az állami szférában 70 százalékkal növekedett. 1964-től valamennyi egyetemistának megígérték, hogy diplomájuk megszerzését követően az állam foglalkoztatja őket.[30]

Nem mindenki támogatta azonban Nasszernek az erőszak általi, a karizmatikus és az anyagi legitimáció kombinációjára épülő rezsimjét. Az 1954 óta illegalitásban működő Muszlim Testvérek szervezetét a nasszerizmus legfőbb belpolitikai ellenfeleként tarthatjuk számon, amelynek népszerűsége különösen az 1967-es, hatnapos háborút követően nőtt meg. A Muszlim Testvérek – ahogy korábban említettük – számos ponton egyetértettek Nasszer törekvéseivel. Például támogatták a nyugati befolyás visszaszorítását (antiimperialista politika), sőt a pártok nélküli politikai rendszert is. A Nasszer-féle forradalmi típusú, az állam szocialista átalakításán alapuló szekuláris politikai rendszer nem fért össze a Muszlim Testvérek alapelveivel. Nem is beszélve arról, hogy a szervezet számos vezetőjét a rezsim fizikailag bántalmazta, bebörtönözte, míg néhányan külföldi száműzetésbe kényszerültek. Az 1960-as években Szaúd-Arábia karolta fel az elégedetlen, hazájukból kitaszított iszlamista csoportokat.[31]

Nasszer mindent megtett annak érdekében, hogy távol tartsa az iszlamistákat a politikától. Megakadályozta, hogy a Muszlim Testvérekhez kötődő személyek induljanak a választásokon[32], vagy az iszlamisták tradicionális bázisának számító egyetemi campusokon is korlátozták a működésüket. A szakmai szervezetekben való tagság pedig tiltott volt az *Ikhván* tagjai számára, pontosabban az Arab Szocialista Unió-beli tagsághoz volt kötve.[33] Nasszer azonban próbálta kooptálni az egyiptomi *ulemá*t, amelyet a Muszlim Testvérek hibáztattak Egyiptom és az arab világ alulfejlett helyzetéért. Nasszer kvázi „államosította" az Al-Azhart, a szunnita iszlám világ legnevesebb vallási intézményét, amely – mind a mai napig – vallásilag legitimálja, mondhatni vallási színezetet ad az egyébként szekuláris orientációjú rezsimnek. Nasszer ezzel próbálta meg ellensúlyozni a Szaúd-Arábia felől érkező, a pánarabizmus létjogosultságát megkérdőjelező pániszlamista irányzat növekvő népszerűségét. Az állam az 1950-es évektől kezdve ellenőrzése alatt tartja a vallási intézményeket és a különféle vallási célra fordított pénzmozgásokat stb.[34]

---

[30] Carrie Rosefsky WICKHAM [2002]: *Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt.* pp. 23-28. Columbia University Press, New York.

[31] KEPEL [2002]: *i.m.* p. 32. I.B. Tauris, London.

[32] Nasszer elnöksége alatt az alábbi négy törvényhozói választásra került sor: 1957-ben, 1960-ban, 1964-ben és 1969-ben. A választásokat azonban nem a demokratikus normák szerint szervezték, hanem Nasszer autoritárius elképzelései alapján. Például különféle szervezetek kiszelektálták a jelölteket, stb.

[33] Hesham al-AWADI [2004]: *In Pursuit of Legitimacy. The Muslim Brothers and Mubarak, 1982–2000.* p. 33. Tauris Academic Studies, I.B. Tauris, London.

[34] John Lewis ESPOSITO [1999]: *The Islamic Threat. Myth or Reality?* p. 72. Oxford University Press, New York and Oxford.

A Muszlim Testvérek korántsem voltak egységesek az 1960-as években az egyiptomi politikai rendszerhez való hozzáállás kérdésében. Míg a szervezet idősebb tagjai – látván az 1954-es leszámolás brutalitását – a mozgalom békésebb, a rendszerrel együttműködő jellegét hangoztatták. Az ifjabb tagok azonban a radikálisabb megoldásban látták a jövőt, és a fegyveres harctól sem riadtak vissza. Ezen utóbbi – egyre hangsúlyosabb – szárny egyik fő képviselője Szajjid Kutb (1906–1966) volt, aki *A Mérföldkövek az úton* című politikai pampfletjében fejtette ki a beteg egyiptomi társadalom diagnózisát. Kutb tanulmányai alatt alaposan megismerte a nyugati műveltséget, a nyugati civilizációt amelyből 1949-es Egyesült Államok-beli utazása alatt kiábrándult. Kutb tapasztalta az amerikai társadalom feketékkel szembeni rasszizmusát, és különösen az erkölcsi értékek fellazulását, amely a bűnözésben és a családok szétbomlásában öltött testet. 1954-ben már résztvevője volt a Nasszer-ellenes puccskísérletnek, amely miatt börtönbe került. A fentebb idézett munkájában a jelenlegi arab politikai rezsimeket *dzsáhili* kormányoknak bélyegzi, amelyek nem tartják tiszteletben az iszlám előírásait. A *dzsihád*ot tartja az új, az iszlámra épülő rendszer megteremtése eszközeként, vagyis elveti az együttműködést a jelenlegi kormányzattal, és hitetlennek nyilvánítja (*takfír*) a kooperáló muszlimokat.[35] Jelen tanulmányban nincs lehetőségünk részletesen elemezni Kutb ideológiáját, azonban látni kell, hogy korának – nemcsak Egyiptomban, hanem a tágabb iszlám világban is – meghatározó gondolkodója volt.

Az 1964–65-ös esztendők valóban mérföldkőnek bizonyultak a Muszlim Testvérek és a rezsim közötti harcban. A Muszlim Testvérek vezetője Haszan al-Banna 1949-es meggyilkolását követően Haszan al-Hudaibi lett, aki ellenezte a rezsimmel való fegyveres szembenállást, és a deradikalizációt hirdette, és a politikai pártok legalizálását, valamint demokratikus választások megtartását követelte.[36] 1965-ben a Muszlim Testvérek egyik fegyveres csoportja merényletkísérletet hajtott végre Nasszer ellen, amelynek következtében az elnök az iszlamistákkal szembeni keményebb leszámolásba kezdett. Számos vezetőt börtönbe zártak, illetve több halálos ítéletet is hoztak. Így Szajjid Kutb-ot 1966-ban Nasszer kivégeztette, amelynek eredményeként az iszlamista teoretikus – Haszan al-Banna mellett – mártírrá vált.[37]

A következő jelentős fordulópont Egyiptom politikatörténetében az 1967-es ún. hatnapos háborúban elszenvedett megalázó arab vereség Izrael ellen, amely a nasszerizmus mint ideológia háttérbeszorulását, és az iszlamizmus előretörésének kezdetét is jelenti. Ezzel egyidőben Egyiptomban jelentős társadalmi és gazdasági változások is hozzájárultak az iszlamizmus megélénküléséhez. Az 1960-as, 1970-es évek fordulóján jelentkeztek a nasszeri modernizáció pozitív és negatív következményei. Egyiptomban az iparosítás hatására számottevő belső migráció indult meg a nagyvárosok felé. Az urbanizáció hatására Kairó lakossága az 1950-es 2,4 millió

[35] A *dzsihád*ot Kutb védekező jellegűként írta le. Amennyiben az egyiptomi rezsim újabb leszámolást tervezne a Muszlim Testvérekkel szemben, akkor Kutb fegyveres ellenállást javasol. Ne felejtsük el, hogy Kutb 1954-ben börtönbe került, ahol kíméletlenül bántak vele (pl. rendszeresen megkínozták).

[36] A szakirodalomban jelentős viták folynak a Hudaibi és Kutb közötti kapcsolatokról. Egyes vélekedések szerint a Muszlim Testvérek két meghatározó alakja hasonlóképpen gondolkodott, míg mások lényeges különbségeket látnak. Lásd Omar ASHOUR [2009]: *De-Radicalization of Jihadists: Transforming Armed Islamists Movements*. p. 74. Routledge, New York.

[37] ESPOSITO [1999]: *i.m.* p. 136.

főről 1970-re 5,7 millió főre növekedett.[38] Afrika legnépesebb metropolisza az ellentétekről ismerhető fel, ahol egyszerre találunk burkolatlan utakat, mérhetetlen szegénységet, ugyanakkor „az amerikai kapitalizmus új üzleteket nyitott abban a városban, amely egykor az ezer minaretjéről volt híres" – írja Anthony Shadid.[39] A nyugati kultúra és a tradicionális életforma kettőssége különösen a fiatal értelmiséget, illetve az egyetemista diákságot érintette negatívan. A forradalom vívmányának tartott egyiptomi modernizáció mind gazdaságilag, mind politikailag zsákutcába jutott, amely csak felerősítette az amúgy is meglévő negatív percepciókat. Az 1967-es hatnapos háború kudarca élénkítette az ifjabb generáció ellenszenvét a nasszeri rezsimmel szemben. Az identitásukban bizonytalan egyiptomiaknak az iszlamisták kínáltak fogodzkodót mind ideológiai, mind egyéb tekintetben (karitatív tevékenység). A Muszlim Testvérek sikerrel alkalmazták az iszlám követésére való felhívást (*daava*) abban az egyiptomi társadalomban, amelynek értékrendjében jelentős felfordulást idéztek elő a nyugati értékek (pl. öltözködési szokások átalakulása). Az iszlamista szervezetek népszerűségét főként a vidékről városokba költözött, 20-as, 30-as éveiben járó, elsősorban műszaki vagy orvosi pályára készülő fiatalok növelték, akik nagy számban csatlakoztak a mozgalmakhoz.[40]

1970. szeptember 28-án Nasszer szívrohamban elhunyt, amellyel a XXI. századi Egyiptom szempontjából a legjelentősebb időszak zárult le. Nasszer „utódja" Anvar asz-Szadat (1970–1981) már érzékelte a forradalom bizonyos hibáit, és gazdasági, valamint politikai korrekciókba kezdett, azonban nem sikerült kezelnie az elmélyült társadalmi feszültségeket.

Szadat gazdasági és politikai reformjai: a nyitás (infitáh) politikája

Anvar asz-Szadat ugyanabból a politikai elitből származott, amelyből elődje, Nasszer. Szadat a kezdetektől fogva résztvevője a Szabad Tisztek mozgalmának, majd 1952-től a Forradalmi Parancsnoki Tanács – vagyis a rezsim legmagasabb vezető szervének – tagja. 1964-től kezdve Egyiptom alelnöke, amely funkciót egészen haláláig ellátott. Szadat elnöki székbe való kerülése megosztotta az egyiptomi elitet, a nasszeristákat és egyéb baloldali csoportokat is, ugyanis nem rendelkezett olyan karizmatikus hatalommal mint Nasszer. Annak ellenére, hogy az 1970 októberében tartott referendumon 90 százalékos eredménnyel megerősítették pozíciójában, sokan mégis csak átmenetinek tekintették a hatalom megöröklését.[41]

Szadat a valóságban azonban bebizonyította, hogy képes egy önálló irányvonal kijelölésére, és a rezsim konszolidálására. Szadat pontosan felismerte a Nasszer halálát követően kialakult politikai vákuumot, amelyet politikai ellenfeleinek félreállításával tudott kitölteni. 1971. május 15-én az elnök meghirdette a „korrekciós" forradalmat, amely hivatalosan az 1952-es forradalom hibáit volt hivatott kijavítani. A gyakorlatban

[38] Az urbanizáció mellett a népesség növekedésében szerepet játszott a demográfiai átmenet is, a halálozási arányszám csökkenése következtében rohamosan gyarapodott a lakosság. Lásd Saad Eddin IBRAHIM [1996/b]: Cairo: A Sociological Profile. In: Saad Eddin IBRAHIM (ed.): *i.m.* p. 99.

[39] Anthony SHADID [2002]: *Legacy of the Prophet. Despots, Democrats, and the New Politics of Islam.* p. 30. Westview Press, Boulder.

[40] ESPOSITO [1999]: *i.m.* p. 146.

[41] AL-FAQIH [2008]: *i.m.* p. 40.

a Szadat hatalmát ellenző, vezető beosztásban lévő személyek letartóztatását, illetve a velük szembeni eljárás lefolytatását jelentette.

Az 1971-ben népszavazás keretében elfogadott alkotmány felváltotta a nasszeri ún. ideiglenes alkotmányt. Az 1971-es alkotmány elméletben a polgári és politikai szabadságjogokat kiterjesztette a Nasszer-éra autoritáriusabb berendezkedéséhez képest. Az alkotmány például elismeri a többpártrendszert, ugyanakkor csak bizonyos korlátok közepette. A dokumentum lefektet néhány olyan alapelvet, amelyek a gyakorlatban súlyosan korlátozzák az állampolgárok jogait. Például a pártok vagy a sajtó működése nem állhatnak szemben az egyiptomi társadalom értékeivel, amely szabály az eltérő érdekeknek megfelelően sokféle értelmezésre ad(ott) lehetőséget. Az alkotmány igen széles jogköröket biztosít az elnöknek: kinevezi és felmenti a miniszterek tanácsának tagjait, a miniszterelnök személyét is beleértve; rendkívüli állapotot hirdethet és megvétózhatja a parlament által elfogadott törvényeket, stb. Az éppen pozíciójában lévő elnök közbenjárásával a parlament jelöli a következő elnököt, amelyet az kétharmados többséggel hagy jóvá. Az egyedüli elnökjelöltet ezt követően referendummal megerősítik. Valójában az alkotmány az elnök kezébe adja a jogot, hogy utódját megválassza vagy saját terminusát meghosszabbítsa. Az elnök továbbá a fegyveres erők főparancsnoka és a rendőri szervek vezetője is egy személyben. A sort hosszasan lehetne sorolni azzal kapcsolatban, hogy az alkotmány milyen további megszorításokat tartalmaz az állampolgárok számára.[42]

Szadat hatalmának konszolidálásában jelentős szerepet játszott Egyiptom régióban betöltött szerepe. 1971-ben például az arab egységtörekvések jegyében beleegyezett a Líbiával és Szudánnal való föderáció tervébe, amely a gyakorlatban azonban nem valósult meg. Az 1973 októberében Szíriával indított Izrael-ellenes háború (Jom Kippúr) növelte Szadat népszerűségét, hiszen – mégha katonailag nem is került ki győztesként Egyiptom a harcokból –, de az egyiptomi nép szerint bátran szembeszállt Izraellel és a nyugati világgal. A negyedik arab-izraeli háború következményei azonban paradox helyzetet teremtettek Egyiptom regionális ambíciói szempontjából. A térség konzervatív monarchiái pozitív szemmel tekintettek Szadatnak a nasszeri forradalmi örökségtől való fokozatos eltávolodásra, ugyanakkor az Izraelhez és az Egyesült Államokhoz való közeledés negatívan érintette az arab világgal való kapcsolatokat.

Szadat az 1973-as háborút követően fokozatosan meghirdette az *al-infitáh* (a nyitás) politikáját, amely a gazdasági reformokon túlmenően Egyiptom külpolitikájában is gyökeres változásokat eredményezett.[43] Mindenekelőtt Szadat a gazdasági és a későbbi politikai reformokkal Egyiptom pozitív imázsát kísérelte meg kialakítani a nyugati országok előtt. Éppen ezért fokozatosan hátat fordított a Szovjetuniónak, 1972-ben kiutasította a szovjet tanácsadókat, majd 1976-ban felmondta a békeszerződést. A jom kippúr-i háborút követő években pedig az egyiptomi külpolitika iránytűjét átállította a szocialista tömb felől nyugati irányba, amely a nasszeri elképzelésektől való eltávolodást eredményezte. Az 1970-es évek közepén már érett az egyiptomi-izraeli „különbéke”, amelyre az egyiptomi társadalom nem volt felkészülve.[44]

1974-től Szadat gazdasági liberalizációs lépéseket jelentett be, amelynek keretében ösztönözni kívánta a magántulajdont, fokozatosan csökkenteni akarta a

---

[42] Eberhard KIENLE [2000]: *A Grand Delusion. Democracy and Economic Reform in Egypt.* pp. 19-24. I.B. Tauris, London and New York.

[43] A tanulmány nem kívánja részletesen elemezni Egyiptom külpolitikáját, pusztán a belpolitika szempontjából releváns összefüggésekre mutat rá.

[44] Lásd bővebben Raymond William BAKER [1990]: *Sadat and After. Struggles for Egypt's Political Soul.* Harvard University Press, Cambridge.

felduzzadt közszférát, illetve serkenteni szerette volna a külföldi működőtőke-befektetéseket. Szadat az 1974 októberében tartott beszédében részletezte a gazdasági liberalizáció szükségességét, a 43. számú törvény pedig rendelkezett a külföldi tőkebefektetésről és az ún. szabad övezetek felállításáról. 1974-ben Szadat még hangoztatta, hogy az állami ellenőrzés alatt álló stratégiai iparágakba nem fogják beengedni a külföldi tőkét, ugyanakkor 1976-ban valamennyi ezzel kapcsolatos korlátozást feloldottak. 1975-től Egyiptom a gazdasági nehézségek miatt tárgyalásokat kezdett a Nemzetközi Valutaalappal, amellyel 1976-ban hitelmegállapodást kötött. Az IMF által követelt stabilizációs program elsősorban az állami szektor leépítését, illetve az állami szubvenciók megszüntetését igényelte. 1976-ban az alapvető élelmiszerek (pl. kenyér, liszt, rizs) állami dotálását leállították, amelynek eredményeként az infláció felgyorsult. 1977 januárjában kirobbantak az ún. kenyérlázadások az élelmiszerárak emelkedése miatt. Elsősorban a városokban lakó szegényebbek vonultak utcára, és a gazdasági liberalizáció bírálata mellett Nasszer nevét emlegették, elégedetlenkedve a nyitás politikájával. Szadat miközben a rendőrség és a katonaság bevetésével vetett véget a lázadásoknak (több száz ember életét vesztette), aközben érvénytelenítette a korábbi intézkedéseit. Az *infitáh* politikája ebben az értelemben Szadat személyes kudarcának tekinthető, hiszen az 1952-es forradalom óta először kellett a hadsereget bevetni a rend helyreállítása végett.[45]

A gazdasági válsággal egyidőben, de különösen a kenyérlázadásokat követően Szadat a politikai életben enyhített a polgári és politikai szabadságjogok korlátozásán. Mindenekelőtt 1976-ban engedélyezte három irányzat (frakció), kialakulását az addig domináns Arab Szocialista Unión belül. Az 1971-es alkotmány ugyan kinyilvánította a többpártrendszert, azonban továbbra is az Arab Szocialista Unió maradt az egyedül engedélyezett politikai formáció. 1978-ban az Arab Szocialista Unió maradványain három párt jött létre: a politikai paletta közepét képviselő Nemzeti Demokratikus Párt (NDP), a baloldali Gyülekezés Pártja (*Hizb at-Tagammu*) és a jobboldali Liberális Párt (*Hizb al-Ahrár*). Szadat fő politikai támaszát az NDP jelentette, vagyis az utóbbi kettő amolyan lojális ellenzéki szerepet látott el. Az 1977-ben elfogadott párttörvény szerint további pártok alapítását támogatta a rezsim: a Neo-*Vafd* Pártét, a Munkapártét és az *Umma* Pártét.[46] Az 1977-es párttörvény rendkívül szigorú feltételeket szabott az új pártok létrehozásával kapcsolatban: vallási, etnikai vagy osztályalapon nem lehet pártokat alapítani. A politikai párt létrehozásához a parlamentben legalább 20 képviselő tagságára van szükség. A politikai pártok programja nem hasonlíthat a már létező pártokéra, illetve nem állhat ellentétben a *saríá*val. Az 1970-es évek második felében 11 pártalapítási kérelmet utasítottak vissza, amelyek közül is kiemelkedik a nasszeristákkal szemben való fellépés. Szadat elnök legfőbb ellenlábasai és a nyitás politikájának legfőbb ellenzői a nasszeristák voltak, akiket nem engedett a politika közelébe. Szadat tudatosan játszotta ki egymással szemben a különféle frakciókat, amellyel bebiztosíthatta vezető szerepét az országban. Az 1976-os parlamenti választásokat több mint 80 százalékos eredménnyel az Arab Szocialista Unió nyerte.

A baloldali nasszeristák ellensúlyozása végett az egyiptomi elnök kijátszotta az ún. iszlamista kártyát, amelynek keretében *modus vivendit* alakított ki a Nasszer által 1954 óta elnyomott Muszlim Testvérek szervezetével. Szadat, hogy a rezsimet vallásilag is legitimálja, előszeretettel alkalmazott iszlám szimbólumokat retorikájában. Például az 1973-as negyedik arab-izraelit háborút *dzsihád*nak nevezte, számos mecset

[45] Roger OWEN [2001]: Socio-economic Change and Political Mobilization: the Case of Egypt. p. 185. In: Ghassan SALAMÉ (ed.): *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World.* pp. 183-199. I.B. Tauris, London and New York.

[46] KIENLE [2000]: *i.m.* p. 30.

építését támogatta, és kialakította saját magáról a „hívő” elnök imázsát.[47] Az 1970-es évek első felében pedig amnesztiát adott a Nasszer által letartóztatott iszlamistáknak, akik ugyan pártot nem alapíthattak, de a civil szférában viszonylag szabadon fejthették ki tevékenységüket. A Muszlim Testvérek börtönből kiszabadult harmadik vezetője, Umar at-Tilimszáni a mozgalom megreformálását tűzte zászlajára, amelynek értelmében mérséklődött a mozgalom, és számos kérdésben együttműködött a rezsimmel és más szekuláris politikai pártokkal. A Muszlim Testvériség az 1970-es években inkább a civil szférában – egyetemeken, szakmai szervezetekben, jóléti intézményekben – fejtette ki a tevékenységét. Ez azonban nem azt jelentette, hogy bizonyos kérdésekben ne bírálták volna Szadat politikáját.[48]

Szadat azonban minden igyekezete ellenére tévesen mérte fel az egyiptomi társadalmi és politikai viszonyokat. A börtönből kiszabadult iszlamisták nem osztották a Muszlim Testvéreknek a rezsimmel *modus vivendi*t kialakító álláspontját, és radikális ellenállásra, fegyveres harcra szólították fel követőiket. Ebben a folyamatban a fentiekben elemzett gazdasági, társadalmi kérdések mellett, jelentős szerepet játszottak Szadat elnök külpolitikai lépései. Az 1977. novemberi jeruzsálemi látogatás, majd 1978-ban a Camp David-i keretegyezmény, és az annak eredményeként aláírt egyiptomi-izraeli békeszerződés (1979. március 26.) felháborították az egyiptomi társadalmat. Az Egyesült Államokkal való szorosabb gazdasági és politikai kapcsolatokat, valamint az iráni iszlám forradalom bírálatát és a sah védelmét az iszlamisták elfogadhatatlannak, és az egyiptomi kulturális és vallási tradíciókkal összeegyeztethetetlennek tekintették. A külpolitikai lépéseket a szunnita iszlám vezető intézményének, az Al-Azharnak a sejkje, Abdelhalím Mahmúd fetvájában támogatásáról biztosította, megerősítve ezzel a rezsim vallási legitimációját.[49] Szadat pedig kíméletlen fellépést hirdetett bírálóival szemben, amelynek eredményeként több személyt börtönbe zártak. A radikális iszlamista mozgalmak számára azonban ez egy utolsó csepp volt a pohárban, amelynek következtében a Szadat-rezsim fegyveres megdöntését tekintették az iszlám állam irányába tett első lépésként. Mindezt annak ellenére, hogy 1980-ban az 1971-es alkotmány módosítása során az alkotmány a *saríá*t jelölte meg a törvényhozás elsődleges forrásaként.

Az egyik ilyen radikális szervezet, az *at-Takfír va-l-Hidzsra* vezetője Sukri Musztafa a mártírrá vált Szajjid Kutb nézeteire építkezve, valamennyi muszlimot – saját követőinek kivételével – hitetlennek nyilvánított (*takfír*), és az ellenállásra, a rezsimmel való engedetlenségre (*hidzsra*) szólított fel. A szervezet tagjai Egyiptom déli részén található barlangokban bujkáltak, és eközben felkészültek az egyiptomi társadalom iszlamizálására, amelyhez a hatalom átvételén keresztül vezetett az út. Miután az Al-Azhar sejkjét, az egykori minisztert, Muhammad ad-Dahabit elrabolták, majd megölték, Szadat 1978-ban Sukri Musztafát letartóztattatta, majd a tárgyalásokat követően kivégeztettette.[50]

A fegyveres iszlamista mozgalmak az 1970-es évek második felében nyílt szembenállást hirdettek Szadat elnökségével szemben. Az *al-Dzsihád* például Szadat jeruzsálemi látogatásáig az egyetemeken működő iszlamista egyesületekkel szorosan kooperáló, békés közösség volt. 1979-től azonban Muhammed Abdesszalám Farag

[47] John Lewis ESPOSITO – John O. VOLL [1996]: *Islam and Democracy*. p. 174. Oxford University Press, Oxford, New York.
[48] ESPOSITO [1999]: *i.m.* p. 140.
[49] Rachel SCOTT [2003]: An „official” Islamic Response to the Egyptian al-jihād Movement. *Journal of Political Ideologies,* Vol. 8, No. 1, pp. 39-61.
[50] KEPEL [2002]: *i.m.* p. 84.

vezetése alatt nyílt harcot hirdetett a rezsimmel szemben. Farag *Az elhanyagolt kötelesség* című munkájában a *dzsihád* mint valamennyi muszlim egyéni kötelessége mellett szólal fel. Az Al-Azhar tanárai élesen elítélték és tételesen megcáfolták az iszlamista teoretikus téziseit. Farag követői azonban elszántak voltak a kifejtett nézetek gyakorlatba való átültetésére. 1981. október 6-án, az al-Dzsihád 26 éves tagja, Khálid al-Iszlámbúli a negyedik arab-izraeli háború kirobbanásának a nyolcadik évfordulójára rendezett katonai díszszemlén megölte a „fáraót".[51]

Szadat áldozatául esett saját politikájának, mivel nem mérte fel kellőképpen, hogy az általa megtűrt, sőt a nasszeristákkal szemben támogatott iszlamista csoportok milyen veszélyeket rejtettek hatalmára. Az egyiptomi elnök külpolitikai lépéseire nemhogy az arab világ, de az egyiptomi társadalom sem készült fel, amely elégedetlenség összefonódott a növekvő szociális problémákkal és az identitásválsággal.

Hoszni Mubárak politikai reformjai

Hoszni Mubárak, aki már Nasszerhoz és Szadathoz képest egy újabb generáció képviselője, ugyancsak a katonai pályáról jutott Egyiptom elnöki székébe. 1975-ben Szadat alelnöknek nevezte ki, majd a gyilkosságot követően átvette a hatalmat, és azóta is az ország élén áll. Mubárak Szadat elnök döntései mögött álló „árnyékfigura" volt, aki irányította a titkosszolgálatokat, felügyelte Egyiptom fegyverkezését, és az 1978-ban létrehozott Nemzeti Demokratikus Párt főtitkára is volt. Mubárak egy olyan Egyiptomot örökölt meg, ahol a politikai eliten belüli ellenfelekkel nem igazán kellett számolni, hiszen Szadat 1979-től kezdve a korábbi politikai liberalizációt a visszájára fordította, és kíméletlenül leszámolt riválisaival. Mubárak azonban pontosan felmérte, hogy Szadat a helytelen döntéseiért az életével fizetett. A légierő egykori főparancsnoka újra visszatért a liberalizáció politikájához, és korlátozottan ugyan, de kibővítette a politikai szabadságjogokat.

1981 októberétől azonban erőteljesen fellépett a muszlim extrémistákkal szemben, és a militáns mozgalmakat felszámolta, vezetőiket börtönbe zárta. Mubárak, aki katonai múltja következtében kevés politikai tapasztalattal rendelkezett, megkísérelte legitimálni és széles társadalmi bázisra építeni hatalmát. A radikálisokkal való leszámolás mellett tudatosan támogatta a mérsékelt iszlamistákat, mindenekelőtt a Muszlim Testvéreket. Az 1970-es évek végének liberalizációs intézkedései következtében az *Ikhván* társadalmi jelenléte és aktivitása jelentős változáson ment keresztül. Mubárak például engedélyezte, hogy a külföldi emigrációban élő tagok hazatérhessenek. Az Umar at-Tilimszáni által kezdeményezett mérséklődés a kvázi liberálisabb politikai folyamatokban való részvételt eredményezte. Tilimszáni 1977-ben a bírósághoz fordult, hogy engedélyezzék a Muszlim Testvérek legalizálását, politikai pártként való továbbműködését. A bíróság azonban a Szadat-gyilkosságig nem hozott döntést, és Mubárak elnöksége alatt is tudatosan napolta el a beadvánnyal kapcsolatos határozathozatalt. Az 1977-es párttörvény egyébként rendelkezett arról, hogy pártot vallási alapon nem lehet létrehozni. A párttá alakulás az 1980-as években azért is vált egyre fontosabbá, mert a szervezet vezetése elhatározta, hogy részt kívánnak venni a közelgő 1984-es választáson, amelyen az 1983-as választási törvény alapján a pártokat részesítik előnyben. Mivel a Muszlim Testvérek ilyen jellegű várakozásai nem valósultak meg, ezért kerestek egy olyan már létező politikai pártot, amellyel

[51] Az iszlamisták a fáraó becenevet használták Szadatra, amellyel a Szajjid Kutb által is leírt *dzsáhilijá*ra utaltak, vagyis arra, hogy Egyiptomot az iszlám nevében valójában hitetlenek irányítják. A fáraó gyúnynév különösen sértő az egyiptomi elnök számára, hiszen saját magáról a „hívő" elnök képét alakította ki. Lásd Rachel SCOTT [2003]: *i.m.* p. 46.

szövetségben indulhatnak a választásokon. Az 1984-es választáson, amelyet az elemzők az egyik legszabadabbnak minősítettek, a Muszlim Testvérek a tőlük világnézetileg távol álló, szekuláris *Vafd* Párttal alakítottak szövetséget. Tilimszáni korábban maga is a *Vafd* Párt tagja volt, és az 1970-es évek végétől jó kapcsolatokat ápolt a vezetéssel. A Muszlim Testvérek szervezete mindenáron be akarta bizonyítani, hogy lemondott az erőszakról, és képes a nemzeti ügyekért közösen fellépni, akár más pártokkal is együttműködve. Az 1984-es választáson a papírforma érvényesült, vagyis a Nemzeti Demokratikus Párt a parlamenti helyek 87 százalékát szerezte meg, míg a maradék 13 százalékhoz a *Vafd* és a vele szövetségben induló Muszlim Testvérek jutottak. Az ellenzék 58 képviselőjéből nyolc az iszlamista mozgalom tagja volt, amellyel tehát az amúgy nem túl nagy jelentőségű parlamentben is hallathatták szavukat. A választási siker tudatában Tilimszáni még inkább a pártosodás (*hizbíja*) elfogadása mellett tette le a voksát, amit korábban nem támogatott. A nyolc parlamenti képviselő önmagában kevés a pártalakításhoz, hiszen a törvény 20 főben határozta meg a minimumot. Tilimszáni azonban optimista volt a jövőt illetően, és nekilátott a párt alapító okiratának kidolgozásához azzal a céllal, hogy belülről kényszerítse ki a gyökeres politikai reformokat.[52]

A fegyveres erőszakot elutasító iszlamisták a politikai aktivitás mellett a már említett civil szférában is aktív szereplőknek bizonyultak a politikai liberalizáció eredményeképpen. Wickham véleménye szerint az 1980-as évek Egyiptomában egy párhuzamos iszlám szektor épült ki az állam mellett, amely főként három területen volt érzékelhető. Az 1980-as években megszaporodott a nem állami finanszírozású ún. magánmecsetek építése. 1981-ben 46.000 olyan mecset épült, amelyek nem álltak közvetlenül állami ellenőrzés alatt. A növekedésben jelentős szerepet játszott a pániszlám szolidaritás, amelynek keretében főként az Öböl térségéből érkezett jelentős támogatás. A másik szektor az önkéntes magánszervezetek létrehozása, amelyek gyakran oktatási, egészségügyi, vallási vagy más kérdésekben támogatták szolgáltatásaikkal a lakosságot. Az 1980-as években Egyiptomban működő mintegy 12.000 civil szervezet közül minden negyedik vallási orientációjú volt. Az iszlamista mozgalom továbbá a profitorientált szektorban is jelentős előretörést könyvelhetett el, különös tekintettel az iszlám bankok létrehozása terén.[53]

Az 1980-as években Mubárak iszlamista ellenzéke fokozatosan növekvő népszerűségnek örvendhetett. Itt azonban nemcsak a mérsékelt irányvonalat felmutató Muszlim Testvérekről van szó, akik a parlamenti politizálásukkal egyre élesebben bírálták a rendszert, hanem a megfélemlített extrémistákról is, akik a Szadat elleni gyilkosság után is a fegyveres harcot tartották elsődleges kötelességünknek. Az iszlamista szervezetek tömegbázisában is változásoknak lehetünk szemtanúi. Míg az 1970-es években a radikális iszlamizmust is inkább a tanult, a vidékről városba költöző, 20-as, 30-as éveiben járó fiatalok dominálták, addig az 1980-as években főként a tanulatlan vidéki tagok jelentkeztek a szervezetekbe. Az 1980-as évekig a rezsimmel szembeni fegyveres ellenállást felfüggesztették, azonban az évtized közepén felújították tevékenységüket. 1986-ban például éjszakai szorakozóhelyek és alkoholt árusító üzleteket támadtak meg, majd 1987-ben miniszterekkel szemben hajtottak végre merényletkísérleteket. Kiéleződtek a kopt keresztény közösséggel szembeni fellépések is, amelyek gyakran utcai összecsapásokba torkolltak.[54]

[52] AL-AWADI [2004]: *i.m.* pp. 82-85.
[53] WICKHAM [2002]: *i.m.* pp. 93-118.
[54] Saad Eddin IBRAHIM [1996/c]: Islamic Activism and Political Oppostion in Egypt. p. 62. In: Saad Eddin IBRAHIM (ed.): *i.m.* pp. 53-68.

Az iszlamisták mellett általánosságban az egyiptomi nép sem volt elégedett a Mubárak-rendszerrel. Az 1980-as évek többé-kevésbé demokratikus választásai nem érintették meg a rossz anyagi körülmények és növekvő munkanélküliség közepette élő egyiptomi állampolgárokat. Mubárak pedig hasonlóképpen mint elődje, íratlan társadalmi szerződést kötött a lakossággal, amely a jóléti kiadások (pl. alapvető élelmiszerek állami szubvencionálása) magas szinten tartását és a magas szintű állami foglalkoztatottság fenntartását eredményezte.[55]

1986-ban – Szadathoz hasonlóan – Mubárak is szembenézett egy súlyos politikai válsággal: Kairóban a központi biztonsági szervek körében lázadás tört ki, amely átterjedt más városokra is. A lázadás hátterében a főként szegényebb családokból származó, a kötelező szolgálaton résztvevő személyek álltak, akik elégedetlenek voltak helyzetükkel. Az eseményekhez azonban csatlakoztak városi szegény rétegek is. Mubárak a katonaság bevetésével válaszolt, és brutálisan felszámolta az ellenállás legkisebb csíráját is.[56]

Az 1987-es választásokat is ismételten a Mubárak által favorizált NDP elsöprő többséggel nyerte meg. A Muszlim Testvérek ezúttal a Munkapárttal és a Liberális Párttal alakítottak koalíciót, amelynek eredményeként 36 iszlamista jutott be a parlamentbe. Ezúttal a választási törvény korlátozott számban, az összes parlamenti képviselő tíz százalékáig engedélyezte független jelöltek indulását is. A Muszlim Testvérek szervezete – a korábban említett párttörvény által lefektetett – 20 fős parlamenti minimumot elére, így a vezetők arra számítottak, hogy politikai pártként legalizálják a mozgalmat. Az iszlamisták parlamenti képviselői taktikai okokból nem kívánták aláásni a rezsim legitimitását, amely Mubárak újabb hatéves elnöki ciklusának a támogatását eredményezte. A Muszlim Testvérek szervezete ismételten bizonyítani akarta, hogy képes lenne politikai pártként az ország égető kérdéseiben (analfabétizmus, munkanélküliség, stb.) a közös cselekvésre. Számos esetben azonban az iszlamista képviselők bírálták a kormány teljesítményét és döntéseit. Az 1980-as évek második fele tehát pozitív együttműködést hozott a rezsim és a már meglévő politikai játékszabályokat elfogadó iszlamisták között. Mubárak érzékelvén az iszlamisták egyre növekvő politikai jelenlétét és támogatottságát – Szadathoz hasonlóan –, a rezsim vallási legitimitását próbálta meg biztosítani. Így például az iszlámmal kapcsolatos programot tűztek a televízió műsorára, valamint újságokat adtak ki és kulturális rendezvényeket szerveztek. Eközben azonban a rezsim legfőbb vallási támasza, az Al-Azhar számos kritikát fogalmazott meg a kormányzat működésével kapcsolatosan.[57]

A hidegháborús nemzetközi rendszer megszűnésével párhuzamosan a Mubárak-rendszer újabb kihívások elé nézett. Az 1990–91-es második öbölháború alatt az egyiptomi elnök számos más arab országgal együtt (pl. Szíria) támogatta a Kuvait felszabadítására szerveződött Irak-ellenes nemzetközi koalíciót. A Muszlim Testvérek ambivalensen álltak a válsághoz, ugyanis nem szipmatizáltak Irak kuvaiti agressziójával sem, ugyanakkor kifejzetten ellenezték az ENSZ felhatalmazásával indított akciót, amelyet a Közel-Kelet nyugati hatalmak általi megszállásnak tekintettek.[58]

A kedvezőtlen regionális környezet és az elszaporodó iszlamista merényletek a rezsim deliberalizációjára, vagyis a korábban kiterjesztett szabadságjogok korlátozására kényszerült. Ennek egyik jele, hogy az 1990-ben megtartott parlamenti választásokat egy kivételével valamennyi párt bojkottálta. Miután az 1990-es évek elején az iszlamisták jelentős szerepet töltöttek be a választott civil szervezetekben (szakmai testületek, egyetemi ifjúsági intézmények, kamarák, stb.), ezért az állam növekvő kontrollt fejtett ki, és

[55] WICKHAM [2002]: *i.m.* p. 43.
[56] AL-AWADI [2004]: *i.m.* p. 86.
[57] *u.o.* pp. 112-120.
[58] ESPOSITO – VOLL [1996]: *i.m.* p.181.

adminisztratív akadályokkal kísérletezett az iszlamista befolyás megfékezésének céljából.[59] A már említett 1990-es választást megelőzte a Legfelsőbb Alkotmánybíróság ítélete, amely alkotmányellenesnek nyilvánította az 1987-es esztendőre elfogadott választási törvényt. A rezsim mindvégig a demokrácia melletti elkötelezettségére hivatkozva, visszatért a többségi elvhez, amely az ellenzéki csoportosulások egyik követelése is volt. Az új rendszer azonban a független jelölteket részesítette előnyben a pártokkal szemben, amely az eredményekben is megmutatkozott. A legfőbb nyertes ismét az NDP lett, amely ezúttal 81 százalékát kapta meg a képviselői helyeknek. A Muszlim Testvérek tagjai közül néhányan indultak a választáson, azonban nem jutottak be a parlamentbe. Ennek nyilvánvalóan az is az oka, hogy az iszlamisták szavazótábora is valószínűsíthetően bojkottálta a választást.[60]

Az 1990-es évek elején a mérsékelt iszlamisták és a rezsim közötti *modus vivendi* fokozatosan háttérbe szorult. Mubárak elnök nem volt képes megfelelően kezelni az iszlamisták növekvő népszerűségét, amely a radikális szervezetek megerősödését eredményezte. 1990-től kezdve az *al-Gamáa al-Iszlámíja* (Iszlám Csoport) közéleti személyek, turisták és politikusok ellen merényleteket követtek el, amelyeknek a célja a rezsim legitimitásának az aláásása volt. A legnagyobb visszhangot az iszlamizmust erőteljesen bíráló író, Farag Foda meggyilkolása volt 1992-ben. 1994 októberében pedig az egyiptomi-izraeli békeszerződést nyíltan támogató, illetve a Salman Rushdie védelmében kiálló, Nobel-díjas írót, Nagíb Mahfúzt támadták meg. A Mubárak-rezsim az erőszakszervezetek bevetésével reagált, amelynek célja az extrémistákkal való teljes leszámolás volt. Csak az 1993-as esztendőben 17000 iszlamistát zártak börtönbe. Egyiptomban egyre kevésbé tettek különbséget radikális és mérsékelt iszlamista között, amelynek eredményeként a Muszlim Testvérek szervezetét is utolérte az állami fellépés. Az 1990-es évek elején a mozgalom több tagját őrizetbe vették arra hivatkozva, hogy az egyiptomi jogrendszerrel ellentétes illegális tevékenységet folytatnak. Az 1980-as évek végén a közel-keleti politikai reformok egyik éltanulójának számító Egyiptomban a politikai reformok teljes mértékben leálltak. Mindezt az Egyesült Államok külpolitikája is támogatta, hiszen az 1991-es algériai események arról győzték meg Washingtont, hogy az iszlamista veszély miatt nem célszerű a régióban a demokratikus átalakulás erőltetése. Bill Clinton miközben a demokratikus bővítést tette meg külpolitikai doktrínájának alappillérévé, nem bírálta az emberi jogokat súlyosan megsértő egyiptomi vezetést. Az Egyesült Államokat különösen aggasztotta, hogy a Muszlim Testvérek a legfőbb nem legális ellenzéki erővé nőtte ki magát az 1990-es évekre, amely ráadásul nyílan zászlajára tűzte a politikai rendszer demokratizálásának szükségességét.[61]

A rezsim közvetetten, a jogrendszeren keresztül is megpróbálta feltartóztatni az iszlamistákat. Az 1990-es évek elején Egyiptomban számos, a civil társadalom működését korlátozó törvényt hoztak, amelyek a Muszlim Testvérek szervezetére nézve hátrányosak voltak. 1992-ben például megtiltották, hogy civil szervezet külföldről kapjon támogatást. 1993-ban, miután a Muszlim Testvérek dominálták valamennyi szakmai szervezetbeli választást, a parlament hozott egy törvényt, amely az első fordulóban legalább 50 százalékos, a másodikban minimum egyharmados részvételhez kötötte az érvényességi küszöböt. Ha mindez nem teljesül, akkor a kormányzat nevezi ki a vezetőket. Továbbá súlyosan korlátozták az újságírók véleménynyilvánítási szabadságát, beleszóltak az

[59] Jason BROWNLEE [2003]: The Decline of Pluralism in Mubarak's Egypt. p. 49. In: L. DIAMOND – M. F. PLATTNER – D. BRUMBERG: *Islam and Democracy in the Middle East.* The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

[60] KIENLE [2000]: *i.m.* pp. 51-56.

[61] Fawaz GERGES [1999]: *America and Political Islam. Clash of Cultures or Clash of Interests?* Cambridge University Press, Cambridge.

egyetemi dékánok kiválasztásába, valamint megfosztotta a falvak lakosságát a polgármester választásának jogától.[62]

A legsúlyosabb korlátozás azonban a pártok alapítására vonatkozott. A Politikai Pártok Bizottsága 11 esetben utasította vissza a kérelmeket, amelyek közül kiemelkedik a a Muszlim Testvérek szervezetének reformista irányultságú tagjaiból álló *Vaszat* Párt (Közép) létrehozásának a kezdeményezése. A *Vaszat* Párt egyedülálló módon olyan iszlamistákból szerveződött, akik az iszlámnak a liberális felfogását vallották, és kifejezetten támogatták a muszlim-keresztény kiegyezést. Az iszlamisták, különösen a radikálisok egyik fő célpontja az 1990-es években Egyiptom a lakosság mintegy tíz százalékát kitevő kopt keresztény közössége. A *Vaszat* Párt megalapításának szándéka mögött, egyrészről az extrémizmustól való teljes elhatárolódás, másrészről az anyaszervezet sikertelen politikai integrációs törekvések állnak. A közel-keleti iszlamista mozgalmak tipikus fejlődési pályáját írja le a Muszlim Testvérek szervezetének története, amely a radikális elemek és a liberális elemek kiválásában fejeződik ki. A *Vaszat* Párt bejegyzését azonban a hatóságok elutasították, ugyanis nem felelt meg a korábban említett párttörvény egyik követelményének, amely szerint az új párt programjának teljesen különböznie kell a már létező pártokétól. Annak ellenére, hogy a *Vaszat* Párt alapítói valamennyi kapcsolatukat megszakították a Muszlim Testvérekkel, a rezsim az utóbbi szervezet burkolt próbálkozásának vélte a Bizottsághoz beadott kérelmet. A *Vaszat* Párt tagjai sikertelenül fellebbeztek a visszautasító határozat ellen. 2009-ben negyedik alkalommal sem legalizálta a Politikai Pártok Bizottsága a szervezetet, amely jól jellemzi az egyiptomi pártrendszer gyengeségét és törékenységét.[63] Jelen sorok írásakor 24 politikai párt működött legálisan Egyiptomban, amely számadattal elméletileg az ország megfelel a többpártrendszernek. A gyakorlatban azonban nincsen olyan párt a parlamentben, amely képes lenne bármilyen formában megkérdőjelezni az NDP szupremációját. A pártrendszer gyengesége mellett azonban az 1990-es években, még a korlátozások ellenére is gombamódra megszaporodott a nem-kormányzati szervezetek száma. A 2002-ben publikált *Arab Human Development Report* szerint Egyiptomban több mint 13.000 civil szervezet működött az 1990-es években.[64] A nem-kormányzati szervezetek többsége azonban a rezsimhez lojális, politikai téren inaktív formáció, amelyek közül csak az iszlamista orientációjúak jelenthetnek kihívást Mubárak hatalmára. Az 1999-ben elfogadott 153-as törvény azonban súlyosan akadályozza a civil szervezetek működését, ugyanis szigorítja a minisztériumi ellenőrzést felettük. Miután a bíróság alkotmányellenesnek ítélte a törvényt, így a rezsim egy még ennél is szigorúbbat fogadott el. A 2001. évi 84-es számú törvény értelmében például a minisztérium feloszlathatja a NGO-kat, illetve bizonyos esetekben (pl. külföldi támogatás) befagyaszthatja pénzeszközeit.[65] Az Egyesült Államok és az Európai Unió az 1990-es évektől kezdve jelentős összegeket fordított az egyiptomi civil társadalom támogatására, amelyet Mubárak korlátozni próbált. Így például 2000-ben letartóztatta Szaadaddín Ibráhímot, Egyiptom nemzetközileg egyik legismertebb emberi jogi aktivistáját, az Ibn Khaldún Központ vezetőjét többek között amiatt, hogy az Európai Uniótól az egyiptomi hatóságok tudta nélkül pénzügyi támogatást fogadott el. Ibráhím hét év börtönbüntetést kapott, azonban 2003-ban részben nemzetközi nyomásra szabadon engedték. 2008-ban

[62] AL-FAQIH [2008]: *i.m.* p. 72.

[63] Yokota TAKAYUKI [2007]: Democratization and Islamic Politics: A Study on the Wasat Party in Egypt. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1–2 (2007), pp. 148-164.

[64] *The Arab Human Development Report 2002.* p. 161. UNDP, http://www.arab-hdr.org/ (Letöltve: 2010. 01. 03.)

[65] Vickie LANGOHR [2005]: Too Much Civil Society, Too Little Politics? Egypt and Other Liberalizing Regimes. In: M.P. POSUSNEY – M.P. ANGRIST (eds.): *Authoritarianism in the Middle East. Regimes and Resistance.* pp. 193-220. Lynne Rienner Publishers, Boulder and London.

távollétében ismételt két év letöltendő fegyházbüntetést kapott, azonban azóta sem tért vissza hazájába.[66]

Az 1990-es évek második felében az iszlám extrémizmus megerősödésének lehetünk ismételten szemtanúi. 1997 szeptemberében az *al-Gamáa al-Iszlámíja* két tagja kilenc német turistát ölt meg Kairóban. 1997. november 17-én Luxorban, a Deir el-Bahri templomegyüttesnél 58 nyugati turistával, és számos helyi egyiptomival végeztek a merénylők. A megszaporodott támadások célpontjává azok a nyugati turisták váltak, akik az ország legfőbb bevételi forrását képezték ezekben az években. Az iszlamisták gazdaságilag akarták összeroppantani a Mubárak-rezsimet, amely ismételten óriási letartóztatási hullámmal, és a biztonsági intézkedések megerősítésével válaszolt.[67]

Az 1999 novemberében tartott népszavazáson hat esztendővel meghosszabbították Mubárakot az elnöki poszton. A 2000-es parlamenti választásokat jelentős várakozások előzték meg mind Egyiptomban, mind a nyugati világban. A választások előtt ugyanis a Legfelső Bíróság úgy döntött, hogy a választásokat bírósági ellenőrzés alatt kell megtartani, amelyet Mubárak is elfogadott. A rezsim attól tartva, hogy a demokratikus választások nem kedveznek az NDP-nek, az ország számos pontján bevetette a biztonsági erőket, amelyek gyakran megakadályozták, hogy az állampolgárok leadják a szavazatukat. A szavazóhelységek zárva tartása különösen gyakori volt az ország azon pontjain, ahol az iszlamisták magas támogatottságnak örvendtek. Ezzel a rezsim előre kivédte azt a kritikát, hogy a választásokon csalás történt, miközben biztos lehetett az NDP sikerében. Az NDP mindössze 172 képviselői helyhez jutott, azonban 181 függetlenként indult képviselő bejutva a parlamentbe csatlakozott a rezsim pártjához, amellyel az ismételten 80 százalék fölötti eredményt könyvelhetett el.[68] Míg az 1995-ös választáson a Muszlim Testvérek egyetlen jelöltje sem jutott be a parlamentbe, addig 2000-től kezdve 16 fővel képviselte magát a mérsékelt iszlamista mozgalom. A Muszlim Testvérek szervezete kihasználta az egyiptomi lakosságnak az NDP-vel szembeni fokozódó ellenszenvét, amely képtelennek bizonyult a gazdasági problémák kezelésére, és nem tudta megszólítani a lakosságot sem. A 2000. évi parlamenti választás is azt bizonyította, hogy a szekuláris politikai erők rendkívül gyengék, fragmentáltak, és nem képezik az NDP valós ellensúlyát. 2001-ben a rezsim az igazságszolgáltatást teljes kontroll alá akarta vonni, ezért a Legfelső Alkotmánybíróság élére Mubárak saját káderét nevezte ki Fati Nagíb személyében. A parlamenti választások előtt, illetve közben büntetőeljárás folyt számos mérsékelt iszlamistával szemben, amellyel Mubárak a mozgalom választásokon való részvétele elé kívánt további akadályokat állítani.

A 2000-es választás talán abból a szempontból vált legemlékezetesebbé, hogy az idősödő elnök fokozatosan beemelte a pártba fiát, Gamál Mubárakot. Gamál a reformokról, a párt megújításáról beszélt, és egy olyan dinamikus politikusnak tűnt, aki képes lenne átvenni a hatalmat édesapjától. Hoszni Mubárak 1981-től kezdve nem nevezett ki alelnököt, aki esetleg halálakor kinevezhető lenne az elnöki posztra, hanem tudatosan fia karrierjét építette ki. 2002-ben Gamál Mubárakot az NDP Politikai Titkárságának vezetőjévé választották, amely a párt megreformálásáért volt felelős. Hoszni Mubárak rendkívül tudatosan rombolta le az NDP idősebb kádereinek imázsát (pl. antikorrupciós intézkedések keretében leváltottak őket), miközben kialakította az új generáció politikai bázisát.[69]

---

[66] CSICSMANN László [2008]: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában.* p. 171. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

[67] ESPOSITO [1999]: *i.m.* pp. 277-278.

[68] BROWNLEE [2003]: *i.m.* p. 51.

[69] Lásd *The Challange of Political Reform: Egypt after the Iraq War* [2003]. p. 12. International Crisis Group, 30 September, 2003.

A 2001. szeptember 11-i terrortámadás jelentős változást hozott Egyiptom külső környezetében. Az Egyesült Államok új elnöke, George W. Bush nyíltan meghirdette a Közel-Kelet demokratikus átalakítását, amely a Washingtonnal partnerségben lévő országokara is vonatkozott. Bush és külügyminisztere, Rice több alkalommal bírálta Egyiptomot az emberi jogok megsértése miatt, illetve 2002-ben kilátásba helyezte az 1978-as Camp David-i keretegyezmény óta a közel-keleti államnak juttatott mintegy évi kétmilliárd dollárnyi segély leállítását. Mubárak kettős szorítással szembesült: egyrészt az egyiptomi nép változásokat követelt, másrészt pedig az amerikai külpolitika is egyre határozottabban fogalmazta meg a reformok szükségességét. Tegyük hozzá, hogy egyik oldal sem vetetette fel Mubárak leváltását vagy eltávolítását a hatalomból. Az Egyesült Államok számára ugyanis a személye garancia volt a kiszámítható egyiptomi külpolitikára.

2004-ben alakult meg a *Kifája* (Elég) nevű politikai mozgalom, amely különféle, a Mubárak-rezsimmel szemhelyezkedő ellenzéki csoportosulás ernyőszervezete. A *Kifája* elsősorban utcai megmozdulásaival hívta fel magára a figyelmet az elmúlt években. A *Kifája* egyik fő célkitűzése, hogy megakadályozza a hatalom átadását Gamál Mubárak számára. A nyugati országok egy jelentős lehetőségként értékelték a mozgalom megjelenését, valójában azonban nem rendelkezik a jövőbe mutató konstruktív politikai programmal. A *Kifája* tagjait alapvetően a Mubárak-ellenességük tartja össze, ugyanis igen eltérő politikai ideológiát képviselő pártokból szerveződtek.[70]

A 2005-ben esedékes elnökválasztás előtt Hoszni Mubárak politikai reformokat jelentett be, amelyek az alkotmány 76. cikkelyének a módosításához vezettek. Ennek értelmében az eddigi egyjelöltes közvetett elnökválasztást egy többjelöltes közvetlen választás váltotta fel, amelyet sokan demokratikus nyitásként értelmeztek. Ha az alkotmánymódosítást jobban szemügyre vesszük akkor azt láthatjuk, hogy Mubárak, egyrészt megpróbált eleget tenni a nyugati elvárásoknak, aközben bebiztosította az NDP hatalmát. Az alkotmány új passzusa szigorú kritériumokat fogalmazott meg a mindenkori elnökjelöltekkel szemben, amely elvárásokat a 2011-es elnökválasztással fogják először alkalmazni. A feltételek között szerepel, hogy elnökjelöltet csak az a párt állíthat, amely legalább ötéves múltra tekinthet vissza, és legalább a képviselői helyek öt százalékával rendelkezik a parlamentben. Az alkotmánymódosítás valódi célja a Muszlim Testvérek kizárása a mindenkori politikai hatalomból, hiszen az új évezred elején az iszlamisták az egyetlen olyan politikai erőnek nevezhetők, akik képesek elérni az öt százalékot. A szekuláris pártok egyike sem teljesítette az elmúlt években ezt a kritériumot. A Muszlim Testvérek szervezetének, illetve az attól részben független *Vaszat* Párt legalizálását többek között ezért is akadályozták meg az egyiptomi hatóságok. A 2005-ös elnökválasztás legfőbb esélyese maga Hoszni Mubárak volt, aki nem kis meglepetésre bejelentette, hogy jelölteti magát. Az ellenzéki pártok általánosságban támogatták a többjelöltes közvetlen elnökválasztás bevezetését, ugyanakkor egy jóval átfogóbb, a valódi demokrácia megteremtése irányába ható reformokat követeltek. Így a politikai pártok legalizálásának szabadságát, az elnöki jogkörök szűkítését, az elnök újraválasztásának korlátozását maximum két ciklusra, illetve a rendkívüli állapot feloldását. Ez utóbbi széleskörű lehetőséget biztosított az erőszakszervezetek számára, hogy jogi korlátok nélkül fellépjenek az állampolgárok, különösen az iszlamisták ellen. A rendkívüli állapot lényegében már 1967-ben bevezetésre került, de legutóbb 1981-ben Szadat meggyilkolása óta Mubárak alkalmazta. A rendkívüli állapot feloldása állandó találgatások tárgya, 2005-ben az

[70] *Reforming Egypt: In Search a Strategy* [2005]. pp. 9-13. International Crisis Group, 4 October, 2005.

elnökválasztás előtt ismételten meghosszabbították két esztendőre a Sarm es-sejkhi merényletek után, a biztonsági helyzetre hivatkozva.[71]

Az alkotmány módosítását népszavazás keretében megerősítették, amelyet azonban az ellenzéki pártok többsége és a Muszlim Testvérek is bojkottáltak, hiszen nem nyújtott valódi lehetőséget a politikai változásra, a jelenlegi elit leváltására. Az egyiptomi állami média által a demokrácia „bajnokaként" bemutatott Mubárak 88 százalékkal elsöprő győzelmet aratott. A részvételi arány azonban mindössze 23 százalékos volt, amely beárnyékolta a reformok sikerét és valódi célját. A másodikként befutó Aiman Núr, a 2004-ben alapított, a liberális demokrácia megvalósítása mellett kampányoló *Al-Gad* (Holnap) Párt vezetője különféle koholt vádak alapján a börtönből kényszerült kampányolni. Egyes szakértők szerint Aiman Núr lehet az NDP Gamál Mubárak vezette új generációjának a legfőbb politikai riválisa.[72]

A 2005-ben tartott parlamenti választások is külön említést érdemelnek. A Muszlim Testvérek miközben taktikai szempontból nem kívánták túlzott politikai aktivitásukkal kivívni a rezsim ellenszenvét, mégis 88 képviselői helyet nyertek a parlamentben, amely minden eddigi sikeren túlment. A Muszlim Testvérek kihasználták az egyre növekvő rezsim-ellenes kritikákat, amelyeket az egyiptomi gazdasági problémák mellett a regionális környezetben végbemenő események (második intifáda, 2003-as iraki háború) is tápláltak.[73]

2007 márciusában népszavazás hagyta jóvá az alkotmány számos paragrafusának újabb módosítását, amely főként a liberális piacgazdasági elvek vonatkozásában hoztak változásokat. Az alkotmány szocializmusra vonatkozó passzusait kitörölték, és a magántulajdon szerepére való utalásokkal cserélték fel. Jelentős változás, hogy az alkotmányban korlátozták a rendkívüli állapottal kapcsolatos, meglehetősen széles elnöki jogköröket. Így a rendkívüli állapot kihirdetéséhez az elnöknek egyeztetnie kell a parlament elnökével, a miniszterelnökkel és a *súra* tanáccsal is.[74] A választott intézményeket a rendkívüli állapot alatt nem lehetett feloszlatni. Az elmúlt években számos nemzetközi és hazai bírálat érte a Mubárak-rezsimet, amely biztonsági okokra hivatkozva 1981 óta folyamatosan meghosszabbítja a rendkívüli állapotot. A rendkívüli állapottal kapcsolatos elnöki jogkörök korlátozása a politikai liberalizáció irányába tett újabb lépésként tekinthető. A valóságban azonban az alkotmánymódosítás inkább „látszatreformnak" nevezhető, amelyet a rezsim a politikai elit hatalmának veszélyeztetése nélkül tett meg. Több olyan módosítást is elfogadtak ugyanis, amelyek súlyosan korlátozták az ellenzéki pártok és mozgalmak működését. Az alkotmány 88. cikkelye szerint például a kormány nevezi ki a független választási bizottság tagjait, amely a választások manipulálásának eszközét adta a vezetés kezébe. A 2005-ös parlamenti választásokból tanulva az alkotmány limitálja a független jelöltek számát, amelyről a mindenkori kormány rendelkezik döntési jogkörrel. Valószínűsíthetően a függetlenek választási kerületenként maximum egy jelöltet állíthatnak, amely az iszlamistáknak a parlamentből való fokozatos kiszorulását eredményezheti. Az alkotmány rendelkezik az elnökjelölés módjáról is, amely szerint csak politikai pártok állíthatnak jelölteket. Az alkotmány 5. cikkelye pedig megtilt valamennyi vallási alapú politikai tevékenységet, amelyre hivatkozva a rezsim biankó-csekket kapott az iszlamisa mozgalom elnyomására.[75]

---

[71] NAJJAR [2008]: *i.m.* p. 126.
[72] Aiman Núrt 2009 februárjában engedték szabadon egészségi állapota miatt.
[73] BENANTAR [2007]: *i.m.* pp. 227-246.
[74] Az egyiptomi parlament felsőháza.
[75] Bruce K. RUTHERFORD [2008]: *Egypt after Mubarak. Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World.* pp. 248-251. Princeton University Press, Princeton and Oxford.

A Muszlim Testvérek és a Mubárak-rezsim között az elmúlt években méginkább kiéleződött a viszony. A 2008. áprilisi helyhatósági választásokat az iszlamista mozgalom bojkottálta, ugyanis a hatóságok több száz aktivistát börtönbe zártak, illetve különféle jogi eszközökkel megakadályozták, hogy jelöltként induljanak. A helyhatósági választások előtti hetekben Egyiptomban utcai zavargásokat váltott ki az alapvető élelmiszerek árának drasztikus megemelkedése, illetve a kenyérrel kapcsolatos ellátási zavarok, amelyek hozzájárultak az iszlamisták elleni keményebb fellépéshez. A rezsim-ellenes kritikák ismételten a Muszlim Testvérek malmára hajtották a vizet, amelyre a rezsim erőszakosan reagált.[76]

A Muszlim Testvérek szervezete mellesleg jelentős átalakuláson ment keresztül az 1928-as alapítás óta eltelt évtizedekben, így korántsem tekinthető egy homogén szervezetnek. Khalil Al-Anani a mozgalom négy generációját különíti el. Az idős generáció az 1950-es, 1960-as évek veteránjai, akik inkább ideológiai mint politikai jellegű tevékenységben látják a jövőt, és a reformokat kifejezetten ellenzik. A pragmatisták a Szadat-éra politikusai, akik minél szélesebben kívánják a mozgalmat az egyiptomi politikai életbe integrálni. Az ún. neotradicionalisták a Mubárak-rezsim alatt szocializálódott középkorú réteg, akik az idős generációhoz hasonlóan inkább a társadalom iszlamizálásában és nem a politikai integrációban képzelik el a szervezet jövőjét. A negyedik generációt a mozgalom legifjabb tagjai képezik, akik a törökországi Igazság és Felemelkedés Pártját (AKP) tartják mintának, amely elfogadja a politikai játékszabályokat. Az utóbbi szárny a legerősebben támogatja a politikai párttá való átalakulását a szervezetnek.[77] Figyelemre méltó fejlemény, hogy 2010 januárjában Muhammed Badijét választották meg a szervezet irányítójává (*al-mursid al-ámm*), aki – szemben a politikai szerepvállalást előnyben részesítő előző vezetővel, Muhammed Mahdi Ákiffal – háttérbe szorítaná az aktív politikai tevékenységet, és ehelyett a vallási-spirituális kérdésekre fókuszálna.[78] A Muszlim Testvérek szervezete tehát több politikai és ideológiai kérdésben megosztott, így az sem kizárt, hogy a mozgalom ifjabb tagjai újabb pártalapítási kérelemmel fordulnak az illetékes hatóságokhoz, amely az *Ikhván* további szakadásához vezethet. A Muszlim Testvérek szervezetén belüli viták egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak az elmúlt években, amelyet bizonyít a fiatalabb tagoknak az internetes blogokon a mozgalom jövőjéről folytatott eszmecserél is.[79]

Mubárak után Mubárak?

Az egyiptomi politikai rendszer jelentős átalakuláson ment keresztül az 1952-es Szabad Tisztek forradalma óta. Az 1970-es évek második felének politikai reformjai eredményeként kialakult a többpártrendszer, több mint tízezer civil szervezet működik és a gazdasági liberalizáció is előremozdult. Mindazonáltal a politikai és gazdasági reformok ellenére Egyiptom továbbra is *illiberális demokrácia (vagy látszatdemokrácia)* maradt, ahol rendszeres időközönként tartanak ugyan választásokat, de eközben az ellenzéki csoportok működését korlátozzák, az eredményeket pedig folyamatosan manipulálják. Az egyiptomi

[76] SHEHATA [2008]: *i.m.* p. 418.

[77] Khalil al-ANANI [2009]: The Young Brotherhood in Search of a New Path. *Current Trends in Islamist Ideology*, Volume 9. Hudson Institute, Center on Islam, Democracy and the Future of the Muslim World.

[78] Székfoglaló beszédének angol nyelvű fordítása elérhető: http://www.themajlis.org/2010/01/16/translation-muhammad-badies-acceptance-speech (Letöltve: 2010. 02. 03.)

[79] http://ana-ikhwan.blogspot.com/ (Letöltve: 2010. 02. 03.)

pártrendszer annak ellenére gyenge, hogy történetileg már a 19. század óta létrejöttek az első politikai formációk. A Nemzeti Demokratikus Párt eddig valamennyi választást kétharmados többséggel nyert meg, és az alkotmány módosítása még inkább megerősítette a pozícióit. A fegyveres erők pedig a jelenlegi politikai elit legfőbb támogatói 1952 óta. A civil társadalom és a média működését a rezsim felülről kontrollálja, és a kritikus hangokat elhallgattatja.

Az elmúlt hónapokban az egyiptomi közvélemény fokozott figyelemmel kísérte a 2011-ben esedékes elnökválasztás lehetséges befutóit. Az esélyesek között szerepel Amr Músza, az Arab Liga főtitkára és Mohamed el-Baradei, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség egykori vezetője is. A politikai erőviszonyok alakulását figyelembe véve szakértők szerint azonban két lehetséges győztese lehet a 2011-es elnökválasztásnak. Az egyik mindenképpen a jelenlegi elnök fia, Gamál Mubárak, akinek tudatosan alakították ki imázsát az egyiptomi lakosság előtt. A 46 éves Gamál a politikai és gazdasági reformok elkötelezett híve, az elmúlt években az NDP megújulásán tevékenykedett.[80] A másik esélyes pedig Omár Szuleimán, a titkosszolgálatok vezetője és egyben Mubárak legfőbb bizalmasa. Omár Szuleimán neve többek között azért merült fel, mert Gamál Mubárak nem rendelkezik katonai múlttal, és politikailag nem ágyazódott be úgy a fegyveres testületekbe, ahogyan az a korábbi elnökökre jellemző volt. Az elnök és az NDP hatalmának legfőbb támogatója mindig is a katonaság volt. Az elemzők azt is hozzáteszik, hogy Mubárak esetleges halálakor vagy a hatalom átadásakor nem kizárt, hogy Egyiptom városaiban utcai megmozdulásokra kerül sor, amelyhez akár katonai fellépésre lehet szükség, a stabilitás megőrzése érdekében. Olyan forgatókönyv is elképzelhető, hogy Gamál Mubárak elnöki kinevezése előtt Omár Szuleimán a politikai *status quo* szavatolása végett átveszi a hatalmat. Az egyiptomi elnökválasztás kapcsán rendkívül sok egyelőre a bizonytalanság, azonban ami nem valószínűsíthető az az, hogy mélyreható, a politikai rendszer struktúráját érintő változásokra kerülne sor a közeljövőben.[81]

Számos – a Mubárak-rezsim számára negatív – tendencia elősegítheti a felülről irányított politikai és gazdasági reformokat. A regionális környezet kihívásai, különösen a Hamász elleni izraeli intervenció 2008 decemberében a Muszlim Testvérek támogatottságát növelte. Ilyen további tényező az egyiptomi modernizációs válság, amely magas munkanélküliségben, gyorsuló inflációban és a túlburjánzott bürokráciában ölt testet. A Muszlim Testvérek szervezete a népszerűség ellenére megosztott: idősebb, konzervatív tagjai a politikától való távolmaradást szorgalmazzák, míg az ifjabb generáció a politikai integráció és a pártosodás híve. Egyelőre úgy tűnik, hogy az előbbi szárny alkot többséget, amely abból a szempontból kedvezőtlen az egyiptomi politikai reformok számára, hogy nem lesz olyan politikai erő, amely valódi ellensúlyát képezhetné a Mubárak-rezsimnek. Ha komolyabb politikai és gazdasági válságra kerülne sor, a politikai elit a felülről vezérelt további reformokra kényszerülhet, azonban a fegyverős erők támogatottságát is élvezve, a hatalmat nem fogja átadni kezéből. Egyiptomban a jelenlegi politikai struktúra hosszabb távú fennmaradásával lehet számolni.

Felhasznált Irodalom:

[80] Az elmúlt hónapokban Hoszni Mubárak idősebb fia, a politikailag inaktív Alá Mubárak is szóba került, mint lehetséges elnökjelölt. Ebben szerepet játszott Hoszni Mubárak legidősebb unokájának váratlan halála 2009-ben, amelynek hatására az egyiptomi nép szimpátiáját fejezte ki az édesapa, Alá Mubárak felé. A hatalmi viszonyokat szemlélve azonban mégsem valószínű, hogy Gamál helyett Alá Mubárakot jelölnék 2011-ben.

[81] SHEHATA [2008]: *i.m.* p. 422.

ANANI, Khalil al- [2009]: The Young Brotherhood in Search of a New Path. *Current Trends in Islamist Ideology*, Volume 9. Hudson Institute, Center on Islam, Democracy and the Future of the Muslim World.

ANSARY, Hamid [1986]: *Egypt: The Stalled Society?* State University of New York, New York.

ASHOUR, Omar [2009]: *De-Radicalization of Jihadists: Transforming Armed Islamists Movements.* Routledge, New York.

AWADI, Hesham al- [2004]: *In Pursuit of Legitimacy. The Muslim Brothers and Mubarak, 1982–2000.* Library of Modern Middle East Studies 46, Tauris Academic Studies, I.B. Tauris, London and New York.

BAKER, Raymond William [1990]: *Sadat and After. Struggles for Egypt's Political Soul.* Harvard University Press, Cambridge.

BENANTAR, Abdennour [2007]: Egypt and the War on Iraq: Implications for Domestic Politics. *Journal of Third World Studies.* Vol. XXIV, No. 1. pp. 227-246.

BOTMAN, Selma [1991]: *Egypt from Independence to Revolution, 1919–1952.* pp. 29-32. Syracuse University Press, Syracuse, New York.

BROWNLEE, Jason [2003]: The Decline of Pluralism in Mubarak's Egypt. In: DIAMOND, L. – PLATTNER, M.F. – BRUMBERG D. : *Islam and Democracy in the Middle East.* pp. 48-57. The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

CSICSMANN László [2008]: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

DEKMEJIAN, R. Hrair [1971]: *Egypt Under Nasir. A Study in Political Dynamics.* pp. 53-55. State University of New York, New York.

DIAMOND, L. – PLATTNER, M.F. – BRUMBERG D. [2003]: *Islam and Democracy in the Middle East.* The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

ESPOSITO, John L. – VOLL, John O. [1996]: *Islam and Democracy.* Oxford University Press, New York and Oxford.

ESPOSITO, John L. [1999]: *The Islamic Threat. Myth or Reality?* Oxford University Press, New York and Oxford.

ESPOSITO, John L. [2002]: *Unholy War. Terror in the Name of Islam.* Oxford University Press, New York.

FAQIH, Abdullah al- [2008]: *Liberalization and Democratization in Egypt, Jordan, and Yemen. Beginnings, Development, and Decline.* VDM, Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.

FELDMAN, Noah [2003]: *After Jihad. America and the Struggle for Islamic Democracy.* Farrar, Straus and Giroux, New York.

GERGES, Fawaz A. [1999]: *America and Political Islam. Clash of Cultures or Clash of Interests?* Cambridge University Press, Cambridge.

HEFNER, Robert W. (ed.)[2005]: *Remaking Muslim Politics. Pluralism, Contestation, Democratization.* Princeton University Press, Princeton and Oxford.

HUNTER, F. Robert [1984]: *Egypt under the Khedives, 1805–1879: From Household Government to Modern Bureaucracy.* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

IBRAHIM, Saad Eddin [1996/a]: Egypt's Landed Bourgeosie. pp. 109-134. In: Saad Eddin IBRAHIM (ed.): *Egypt, Islam and Democracy. Critical Essays.* American University of Cairo Press, Cairo.

IBRAHIM, Saad Eddin [1996/b]: Cairo: A Sociological Profile. pp. 93-108. In: Saad Eddin IBRAHIM (ed.): *Egypt, Islam and Democracy. Critical Essays.* American University of Cairo Press, Cairo.

IBRAHIM, Saad Eddin [1996/c]: Islamic Activism and Political Oppostion in Egypt. pp. 53-68. In: Saad Eddin IBRAHIM (ed.): *Egypt, Islam and Democracy. Critical Essays.* American University of Cairo Press, Cairo.

ISMAEL, Tareq Y. – ISMAEL, Jacqueline S. [1991]: The Arab Republic of Egypt. pp. 319-357. In: Tareq Y. ISMAEL – Jacqueline S. ISMAEL: *Politics and Government in the Middle East and North Africa.* Florida International University Press, Florida.

JANKOWSKI, James [2002]: *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic.* Lynne Rienner Publishers, London.

KASSEM, Maye [2004]: *Egyptian Politics: The Dynamics of Authoritarian Rule.* Lynne Rienner Publishers, London.

KEPEL, Gilles [2002]: *Jihad. The Trail of Political Islam.* I.B. Tauris, London and New York.

KIENLE, Eberhard [2000]: *A Grand Delusion. Democracy and Economic Reform in Egypt.* I.B. Tauris, London and New York.

KRÄMER, Martin [2001]: The Integration of the Integrists: a comparative study of Egypt, Jordan and Tunisia. In: SALAMÉ, Ghassan (ed.): *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World.* pp. 200-226. I.B. Tauris, London and New York.

LANGOHR, Vickie [2005]: Too Much Civil Society, Too Little Politics? Egypt and Other Liberalizing Regimes. In: POSUSNEY, M.P. – ANGRIST, M.P. (eds.): *Authoritarianism in the Middle East. Regimes and Resistance.* pp. 193-220. Lynne Rienner Publishers, Boulder and London.

LIA, Brynjar [1998]: *The Society of the Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement 1928–1942*. Garnet, Reading.

MARSOT, Ataf Lutfi al-Sayyid [2007]: *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present.* pp. 86-97. Cambridge University Press, Cambridge.

MITCHELL, Richard P. [1993]: *The Society of the Muslim Brothers.* Oxford University Press, Oxford, New York.

MUBARAK, Gamal [2009]: „We Need Audacious Leaders". *Middle East Quarterly*, Winter 2009, pp. 67-73.

NAJJAR, Fauzi M. [2008]: The Future of Democracy in Egypt. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 17, No. 2, pp. 117-133, Summer 2008.

NASSZER, Gamal Abdel [1957]: *A forradalom filozófiája.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

NORTON, Augustus Richard (ed.)[1995]: *Civil Society in the Middle East.* Volume 1. E.J. Brill, Leiden, New York, Köln.

OWEN, Roger [2001]: Socio-economic Change and Political Mobilization: the Case of Egypt. In: SALAMÉ, Ghassan (ed.): *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World.* pp. 183-199. I.B. Tauris, London and New York.

POLKA, Sagi [2003]: The Centrist Steam in Egypt and its Role in the Public Discourse Surrounding the Shaping of the Country's Cultural Identity. *Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 3, July 2003, pp. 39-64.

POSUSNEY, M.P. – ANGRIST, M.P. (eds.)[2005]: *Authoritarianism in the Middle East. Regimes and Resistance.* Lynne Rienner Publishers, Boulder and London.

Reforming Egypt: In Search of a Strategy [2005]. International Crisis Group, 4 October, 2005

RICHMOND, J. C. B. [1977]: *Egypt, 1798–1952: her advance towards a modern identity.* Methuen Co. Ltd., London.

RIZQ, Yunan Labib [2004]: The Sidqi Years. *Al Ahram Weekly*, http://weekly.ahram.org.eg/2004/671/chrncls.htm (Letöltve: 2009.12.12.)

RUTHERFORD, Bruce K. [2008]: *Egypt after Mubarak. Liberalism, Islam, and Democracy in the Arab World.* Princeton University Press, Princeton and Oxford.

SALAMÉ, Ghassan (ed.)[2001]: *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World.* I.B. Tauris, London and New York.

SAYYID, Mustapha Kamil al- [1995]: A Civil Society in Egypt? In: Norton, Augustus Richard (ed.): *Civil Society in the Middle East.* Volume 1 pp. 269-294. E.J. Brill, Leiden, New York, Köln.

SCHIOTT, Celine [2008]: *The Muslim Brotherhood and the Freedom of Religion or Belief. Regime/Islamist Interaction in Egypt.* VDM, Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.

SCOTT, Rachel [2003]: An „official" Islamic response to the Egyptian al-jihād movement. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 8, No. 1, pp. 39-61.

SHADID, Anthony [2002]: *Legacy of the Prophet. Despots, Democrats, and the New Politics of Islam.* Westview Press, Boulder.

SHEHATA, Samer [2008]: After Mubarak, Mubarak? *Current History*, pp. 418-424. December 2008.

STACHER, Joshua A. [2004]: Parties Over: The Demise of Egypt's Opposition Parties. *British Journal of Middle East Studies*, November 2004, 31(2), pp. 215-233.

TAKAYUKI, Yokota [2007]: Democratization and Islamic Politics: A Study on the Wasat Party in Egypt. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 1-2 (2007), pp. 148-164.

The Arab Human Development Report 2002. UNDP, http://www.arab-hdr.org/ (Letöltve: 2010. 01. 03.)

TIBI, Bassam [1997]: *Arab Nationalism: Between Islam and the Nation-state.* MacMillan Press, London.

The Challenge of Political Reform: Egypt after the Iraq War [2003]. International Crisis Group, 30 September, 2003.

WICKHAM, Carrie Rosefsky [2002]: *Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt.* Columbia University Press, New York.